ИВАН БОГДАНОВ

ГРОБЪТ НА ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ НАЦИОНАЛНА СВЕТИНЯ

ИЗДАТЕЛСТВО
НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ
ФРОНТ

ИВАН БОГДАНОВ

ГРОБЪТ НА ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ НАЦИОНАЛНА СВЕТИНЯ

ИЗДАТЕЛСТВО
НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ
ФРОНТ
СОФИЯ
1987

Иван Богданов, 1987
Jusautor, Sofia

Докато миналото на българския народ е наситено със събития, твърде малък е броят на запазените значителни старини от преди епохата на Възраждането. Най-ценното, дошло до нас, е свързано повече с историята на българските земи, отколкото с миналото на българския народ. То се е съхранило, понеже е потънало дълбоко в земята, понеже е било затрупано от по-късни културно-исторически наслоения.

Арена на ожесточени стълкновения, прицел на стръвни апетити, българската земя, след като се е утвърдила като територия на българската държава, е съхранила твърде малко паметници от по-далечни времена. По-голямата част е била разграбена, разрушена или опожарена. Затова толкова поценна днес е всяка останка от миналото, толкова по-голяма грижа заслужава тя като оскъдна материализация на историче-

ския спомен, като ням, но достоверен свидетел на отшумелите събития.

Издирването, идентифицирането, реставрацията и опазването на старините, свързани с миналото на българския народ, е задължение на цялата българска културна общественост, а не само на шепа специалисти, както мислят някои. И само когато се създаде всенародно движение за издирване и опазване на старините, ще се стигне до решителен прелом в тази област. Специалистите могат да бъдат ударна група в това движение, но сами по себе си те не могат да го заменят.

Грижата за старините има много страни. Наред с разнообразните познания, със сериозната квалификация тя предполага искрено родолюбие, изисква твърде широк поглед и неизтощима воля. Тя не е въпрос нито на местнически амбиции, нито на ведомствени интереси, а на всенародна културна политика, затова трябва да бъде вменена в дълг на всеки гражданин.

Горчивият опит от миналото показва, че така наречената теория на запазените периметри по отношение на старините не дава добри резултати, че тъкмо в тази област е необходимо да се изслушват повече мне-

ния, преди да се формулират безапелационни становища, че избързването тук е толкова вредно, колкото безкрайното мъдруване и безотговорното протакане.

При непрекъснато повишаващия се интерес към миналото през годините, следващи ознаменуването на 1300-та годишнина от основаването на българската държава, въпросът за разкриването и опазването на старините се поставя с особена острота. Обяснимо е прочее защо наред с много нерешени проблеми в тази област отново изниква изоставеният въпрос за гроба на последния български средновековен патриарх и бележит културно-обществен деец Евтимий Търновски.

Между запазените в България старини, свързани пряко с историята на българския народ, няма нито един безспорно установен гроб на историческа личност от преди средата на XIX век. Изравнени са със земята и гробовете на най-личните средновековни български политически и културни дейци: владетели, кириарси, книжовници, зографи и строители.

Затова всяко научно дирене, насочено към установяване на мястото, дето е бил погребан някой виден български политиче-

ски или културен деец, като материализация на историческия спомен, като израз на всенародното преклонение към свещените сенки на миналото представлява несъмнен културно-обществен интерес. И колкото авторитетът на някоя историческа личност е по-голям, толкова и интересът към мястото, дето тя е била погребана, е по-жив. Ето защо въпросът за мястото, дето е бил погребан последният български средновековен патриарх и именит културно-обществен деец Евтимий Търновски, продължава да вълнува духовете.

Предизвикал твърде оживен научен спор в началото на текущия век, въпросът за гроба на патриарх Евтимий остава неразрешен. Освен че ще сложи край на един тъй разгорещен научен спор, разрешаването на този въпрос ще хвърли светлина върху някои неясни моменти от живота и дейността на великия подвижник и същевременно ще създаде възможност за утвърждаване на мястото, дето той е бил погребан, като национална светиня. Историческият спомен за него ще бъде материализиран и по този начин ще бъде здраво укрепен в съзнанието на поколенията.

Научното дирене в тази посока поставя

Изображение на патриарх Евтимий върху старинна икона от XV век

за разрешение следните няколко въпроса: а) де е бил заточен от османските завоеватели патриарх Евтимий след превземането на Търновград; б) де и през коя година е умрял; в) де е бил погребан; г) запазен ли е гробът му, в какво състояние се е намирал по време на разгорещения научен спор в началото на текущия век и в какво състояние се намира днес и д) каква е доказателствената стойност на намерените в предполагаемия гроб на подвижника смъртни останки и вещи?

За да се дойде до правилно разрешаване на поставените въпроси, необходимо е: а) да се прецени задълбочено историческият доказателствен материал, свързан с последните години от живота на великия подвижник и б) да се вземе отношение към разгорещения научен спор в началото на века относно предполагаемия гроб на патриарх Евтимий Търновски в Бачковския манастир „Св. Богородица“. Всичко това е колкото интересна, толкова и поучителна история.

Приема се единодушно, че след завладяването на Търновград от турците на 17 юли 1393 година, патриарх Евтимий е бил заточен някъде из днешна Тракия. В

похвалното си слово за последния български средновековен патриарх неговият сродник и любим ученик Григорий Цамблак изрично изтъква: изволи са варваромъ по чюдеси семь [след чудодейното спасяване на Евтимий от посичане] пръселение сътворити людем на въстокъ (сице бѡ и повелѣнїа царева истаѧвлѧхѫ), божїа же человѣка въ македѡнїѭ заточена отпѫстити*[1]. Всеизвестно е, че между VIII и XV век византийците наричат *Македония* областта на юг от Средногорието до Бяло море с главен град Филипополис. По онова време Тракия е малка тема около Константинопол. Наименованието *Македония* в този смисъл се възприема както от старобългарските, така и от среднобългарските писатели[2]. Следователно патриарх Евтимий е бил заточен някъде из днешна Тракия.

Почти единодушно се приема, че след като се озовава в Тракия, патриарх Евтимий избира за свое местопребиваване големия Бачковски манастир „Св. Богородица"[3]. Преминал няколко пъти от византийски в български ръце, след като бива отново включен в пределите на българската

* Виж обяснителните бележки по последователността на индексите в коментара към изследването — с. 92 и следващите.

държава през 1344 година, Бачковският манастир е обдарен с ценни имоти от цар Иван Александър и обновен. При завладяването на Родопския край от турците през 1363 година манастирът има напълно български характер. Да избере Бачковския манастир за свое местопребиваване, след като е бил заточен в Тракия, навярно патриарх Евтимий е взел в съображение не само неговата административна автономия (неподчинеността му на цариградския патриарх), но също така неговия български характер и отдалечеността му от оживените кръстопътища.

Изрично на мнение, че като заточеник патриарх Евтимий се установява в Бачковския манастир, са: Христо Попов („Евтимий, последен търновски и трапезицки патриарх". Пловдив, 1901); Васил Златарски („Де и кога е бил заточен и умрял българският патриарх Евтимий" — Летопис на БКД, кн. 6/1905); Стефан Цанков („Патриарх Евтимий". София, 1906); Иван Гошев („Нови данни за историята и археологията на Бачковския манастир" — Годишник на Софийския университет, БФ, т. VIII/1931); Васил Киселков („Патриарх Евтимий". София, 1938); Станимир

Станимиров („Бачковският манастир от 1086 до 1402 година“ — сп. Духовна култура, год. 20/1939); Петър Динеков („Евтимий Търновски“ — История на българската литература, т. I. София, БАН, 1963); Иван Богданов („Патриарх Евтимий“. София, 1970). Да е прекарал остатъка от живота си в Бачковския манастир след заточването му през 1394 година[4] допуща и Йордан Иванов в своята студия „Асенова крепост над Станимака и Бачковският манастир“ (Известия на българското археологическо дружество, т. II, 1911).

От съпоставката на три книжовни паметника, два от които стават известни на науката след възникналия в началото на текущия век спор относно гроба на патриарх Евтимий, се установява по безспорен начин, че великият подвижник е прекарал последните дни от живота си в Бачковския манастир „Св. Богородица“, дето продължил книжовната си дейност и дето имал нови ученици.

Първият от тези паметници е обширната редакция на Сказаніе изьявлению ѡ писменех[5] на Константин Костенецки. В него, след като изтъква огромния авторитет на великия подвижник ((кѵр єѵдніѥ въ тѣх странь

ѯ8дожнѣнныйн бысть), като подчертава, че славата на Евтимий Търновски се простира не само до река Марица, но и до Скитските страни и Загорие[6], Константин Костенецки съобщава, че самият той е ученик на Евтимиевия ученик Андроник Бачковски — нбо аще и не съвръшень хоудожникъ сен съı, понѣже не постигох великаго оного ѯ8дожника словѣнскъıнх писмень, ѡц҃енаѵленника г҃лю тръновскаго кѵр еѵдимїа, иже и свѣтило странь тѣх ꙗко въ истин8 ꙗви се и даже до нн҃ѧ съı до рѣкъı г҃лемъıе марице и въ скѵдскъıн странах и Зъгорїн, нь ѡбразь дамь топлъıнм бж҃твною любовїю, иже и оѵлишеннаа понсплънитн, сего бо дивнаго въ словѣ въ малѣ оѵченик бъıвь Андроник нѣкто романїнскъıе ѡбластн, и намь оѵнтель бъıвь въ писменех...[7]

Вторият книжовен паметник е приписка от неизвестен книжовник, вероятно ученик на Константин Костенецки, в така наречения „Ловешки или Неделчев апокрифен сборник“ от XV век[8]. Съдържанието на тази приписка потвърждава казаното от Константин Костенецки в обширната редакция на „Разяснено изложение за буквите“ и хвърля обилна светлина върху последните дни от живота на Евтимий Търновски, като сочи и мястото на неговия гроб — нь сего въшереченнаго Костантина мало о

немь коснем сѧ, ѥже ѡ̃ еговыхъ сьродникь по прѣтѣю навикнѫхъ. Гл҃ат бо ѥко ѵченик҃ъ бъıти нѣкоем҃ъ Андрею ѡ̃ ѡученикъ Єѵ҃димїа бъıвшаго патрїархѡ трьновском҃ъ при х҃ристолюбивѡм҃ъ цр҃ѣ и послѣднем҃ъ бльгарѡм Шишман҃ъ, попоущенїемь вьсесн[л]наго Бѫ живота с цр҃ьством҃ь обнажена ѡ̃ измаилтьскаго цр҃а Бладзита с҃на Амѵрата ц҃рѣ ѡбїенаго на Косов҃ъ Мъıлошемь в то ѕ҃ц҃а[9]. Тогда и Єѵ҃димїе бѣ вь Стенимѣхъ[10] изганѣет сѧ, ѥже и конець житїю приемь. Мнѡгаа писанїа изоставивь изложена о житїа с҃тъıх цр҃ю Ѡѵстантїю, пр҃ѡдхѣвш Пат҃къı, и ръıлском҃ъ Іѡанн҃ъ, и мегленском҃ъ Іларїон҃ъ, Филоѳее аргишкон, и с҃тъı Недели, и ина мн[о]го. Цр҃квъı же петрнотиси[11] падшиѧ сѧ до основанїа ѡ̃ неѹьстивъıх врѣмень Владѫщихъ[12]. Тѣм же и гробь с҃тго невѣдомь ѡстрои сѧ до дн҃с. Съı же Ѡѵнстантинь из млада страхъ Бж҃їи себѣ припрагь, книжнем҃ъ ѡученїю издаваетъ сѧ. Достиг же монастъıрь ѥже ѡученикъı Єѵ҃дмїевъı обрѣтъ въ малѣ, самаго и с҃тѣишьго Єѵ҃дмїа не обрѣтъ жива...[13]

Третият книжовен паметник, свързан с живота на патриарх Евтимий Търновски в Бачковския манастир „Св. Богородица“, е публикуван като приложение I към изследването на Иван Гошев „Нови данни за историята и археологията на Бачковския манастир“, цитирано по-горе. Става дума за открития от него „Бачковски поме-

ник" (на гръцки език) от 1428 година. В него са упоменати имената на трима ученици на патриарх Евтимий: Матей, Андрей и Андроник. Обикновено се приема, че Андрей и Андроник[14] са имена на едно и също лице (едното мирско, а другото духовно), но Иван Гошев е на мнение, че се отнася не до едно, а до две различни лица. По църковните канони не е допустимо едно и също лице веднъж да бъде споменато с мирското и втори път с духовното си име.

От съпоставката на процитираните три книжовни паметника от XV век, създадени по време, когато споменът за великия подвижник е бил още жив, при свидетелството на лица, с които той е бил в непосредствено общение, по безспорен начин се установява, че патриарх Евтимий е прекарал последните години от живота си в Бачковския манастир „Св. Богородица". Там той е продължил книжовната си дейност, имал е ученици, там е умрял и там е бил погребан, но понеже съборният манастирски храм е бил разрушен от завоевателите, дълго време не се е знаело точно де се е намирал гробът му.

Тази научна ситуация прави безпредметни всякакви по-нататъшни спорове относ-

но мястото, дето е умрял и е бил погребан патриарх Евтимий. Било е време, когато по този въпрос са изказвани различни предположения. Най-разпространени са следните (посочвам ги за пълнота на изложението):

а) Според руския учен Владимир Качановски („К вопросу о литературной деятельности болгарского патриарха Евфимия“ — Християнское чтение, кн. 7—8/1882) Евтимий Търновски бил заточен първоначално в Бачковския манастир, сетне се преместил в Зографския манастир на Атон, дето починал. Тази хипотеза се основава на обстоятелството, че в Зографския манастир е намерен така нареченият „Евтимиев служебник“. По всяка вероятност служебникът е бил пренесен на Атон значително по-късно, след нахлуването на гръцки монаси в Бачковския манастир, което довежда до преместването на част от неговите обитатели-българи на Атон, освен ако служебникът не е бил създаден от Евтимий Търновски по време на пребиваването му на Атон преди 1371 година. Ако патриарх Евтимий е умрял в Зографския манастир, гробът му би се превърнал в място на поклонение и би бил грижливо

пазен, понеже манастирът винаги се е намирал в български ръце.

б) Според Петър Иванов („Де починал последният български патриарх Евтимий Търновски“ — Периодическо списание на БКД, кн. 62/1901) великият подвижник бил погребан в Серския манастир „Св. Йоан Предтеча“ (Продром). Установено е по безспорен начин, че в Серския манастир „Св. Йоан Предтеча“ през 1468 година е погребан цариградският патриарх Генадиос Схоларис (1453—1456). Изключено е, при враждебното отношение на Цариградската така наречена вселенска патриаршия към Евтимий Търновски, изявения борец за народностно духовно самоопределение, един цариградски патриарх да пожелае да бъде погребан редом с него. Съседният гроб вероятно е на някой манастирски игумен. Твърдението, че след завладяването на манастира от гърците в началото на XX век надгробната плоча била обърната наопаки, за да не се чете името *Евтимий*, има легендарен характер.

в) Според приписка в ръкописен апостол, публикуван от Васил Чолаков в цариградското списание „Читалище“ през 1874 година, патриарх Евтимий бил по-

гребан в Пирдопския манастир „Св. Илия". При текстологическия анализ на приписката се установява, че тя е съставена в ново време, а освен това посочените в нея събития са антедатирани. В статията си „Пътни бележки за Средна гора и за Родопските планини" (Периодическо списание на БКД, кн. 8/1884) Константин Иречек съобщава за тази твърде разпространена някога версия сред населението в оня край.

г) Руската Кормчая книга от 1787 година утвърждава, че патриарх Евтимий е погребан в Търново до своя учител Теофилакт Охридски. Това сведение не се основава на никакви извори. То има легендарен характер. Под негово влияние Паисий Хилендарски в „История славяноболгарская" свързва дейността на патриарх Евтимий с дейността на Теофилакт Охридски, без да съзнава огромната междина от време между едната и другата.

Нито една от тези версии за гроба на патриарх Евтимий, вън от района на Бачковския манастир „Св. Богородица", не се поддържа днес. Изказаното някога предположение великият подвижник да е умрял и да е бил погребан в Бачковския манастир с

течение на времето все по-силно укрепва. Затова несъмнено допринася и изясняването на проблема в светлината на новооткритите доказателства — приписката в Ловешкия сборник от XV век и така наречения „Бачковски поменик".

Вън от всяко съмнение патриарх Евтимий Търновски е умрял и е бил погребан в района на Бачковския манастир „Св. Богородица“[15]. Ако по този въпрос е безпредметно повече да се спори, въпросът за мястото в района на манастира, дето е бил погребан, остава открит. Съобразно с високия църковен ранг, който е имал, патриарх Евтимий е могъл да бъде погребан само около олтара или в притвора (нартиката) на някоя от намиращите се в района на манастира черкви. Погребването му в намиращата се вън от района на манастира костница[16] е изключено, понеже в нея освен основателя на манастира Григорий Пакуриан и неговия брат Апасий не е бил погребан никой друг. По-късно в костницата, по древен монашески обичай, били запазвани само черепите на усопшите монаси — манастирски братя — след заравнява-

нето на гробовете им. Няма каноническо основание за погребването на патриарх Евтимий в манастирската костница.

По времето, през което Евтимий се поселва да живее в нея, Бачковската обител има две църкви: едната (съборната) с главен олтар, посветен на света Богородица, е от осмото десетилетие на XI век, от времето, когато манастирът е основан от великия доместик на Запада Григорий Пакуриан, а другата — „Св. архангели Михаил и Гавриил“ — е от XII век[17].

За вида и за размерите на старата съборна манастирска църква се съди по разкривките при направените през 1955 година разкопки в манастирския двор. Старата съборна църква била значително по-малка от издигнатата през XVII век на нейно място съборна църква, лежала е по-ниско (сетне теренът постепенно бил издигнат), но и тогава е била долепена до църквата „Св. архангели Михаил и Гавриил“, така че подолтарното пространство на издигнатата на пиластри втора църква се е сливало с нартиката на първата, по-старата църква „Св. Богодорица“[18]. Налице е положение, подобно на разположението в Боянската църква. И там двуетажното разширение е

издигнато по-късно, само че докато първият етаж на черквата „Св. архангели Михаил и Гавриил“ е открит, в Боянската черква е закрит. Предназначението и на единия, и на другия е да бъдат използувани за гробници.

Ако анонимният автор на приписката в Ловешкия сборник от XV век твърди, че „черквата Петриотиса била съборена до основи от неверниците... поради което и гробът на светеца незнаен остава до днес“, трябва да се приеме, че при разрушаването на стария манастирски съборен храм около средата на XV век гробът на великия подвижник е бил затрупан,[19] след като предварително е бил ограбен. При това разрушение навярно е пострадал и храмът, посветен на светите архангели Михаил и Гавриил. Поради нанесените му тежки рани при османското нападение около средата на XV век манастирът запустява. Той се събужда за нов живот едва около 1540 година[20], като постепенно преминава в гръцки ръце.

За да бъде погребан патриарх Евтимий тъкмо на това място, е имало двойно основание: освен че било притвор (нартика) на стария манастирски съборен храм „Св. Бо-

Бачковският манастир.
На преден план съборната черква
„Св. Богородица“

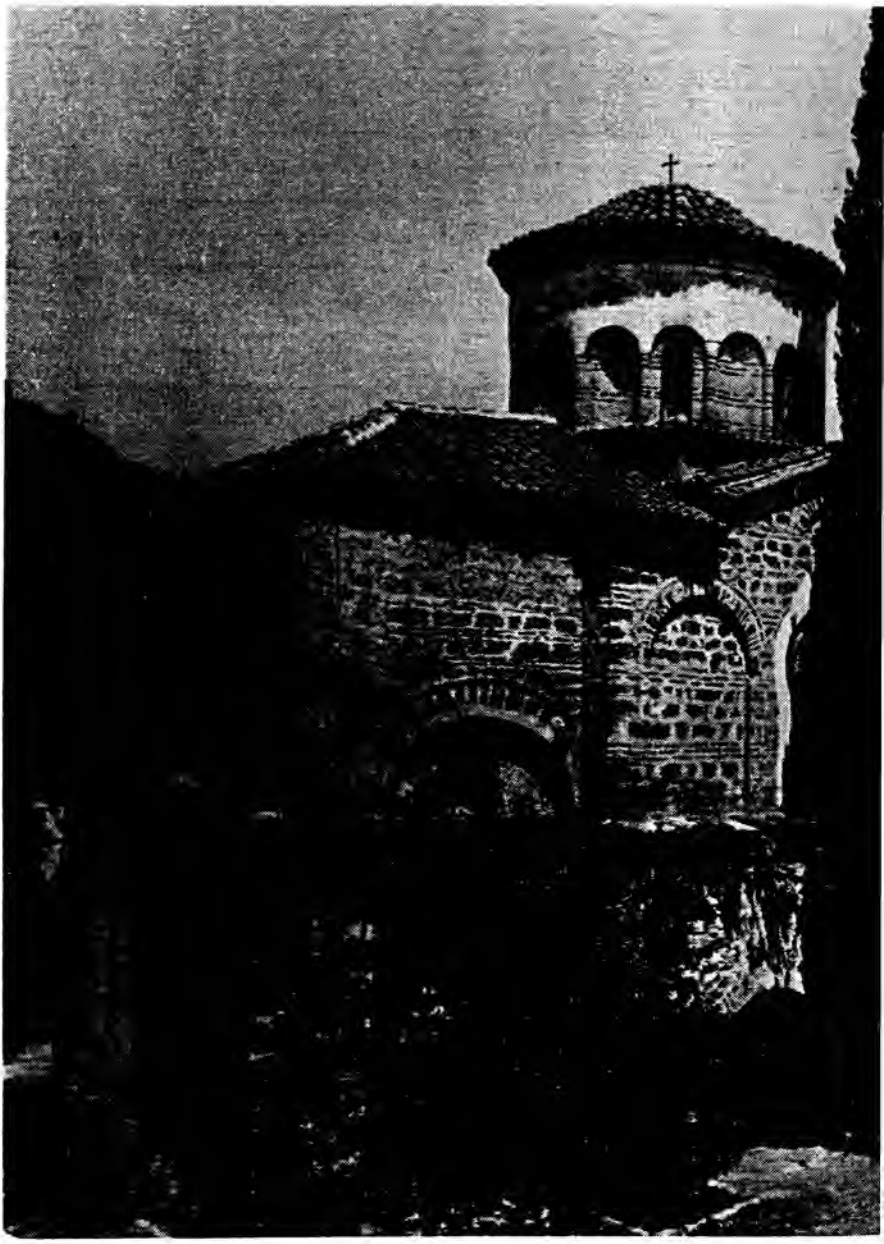

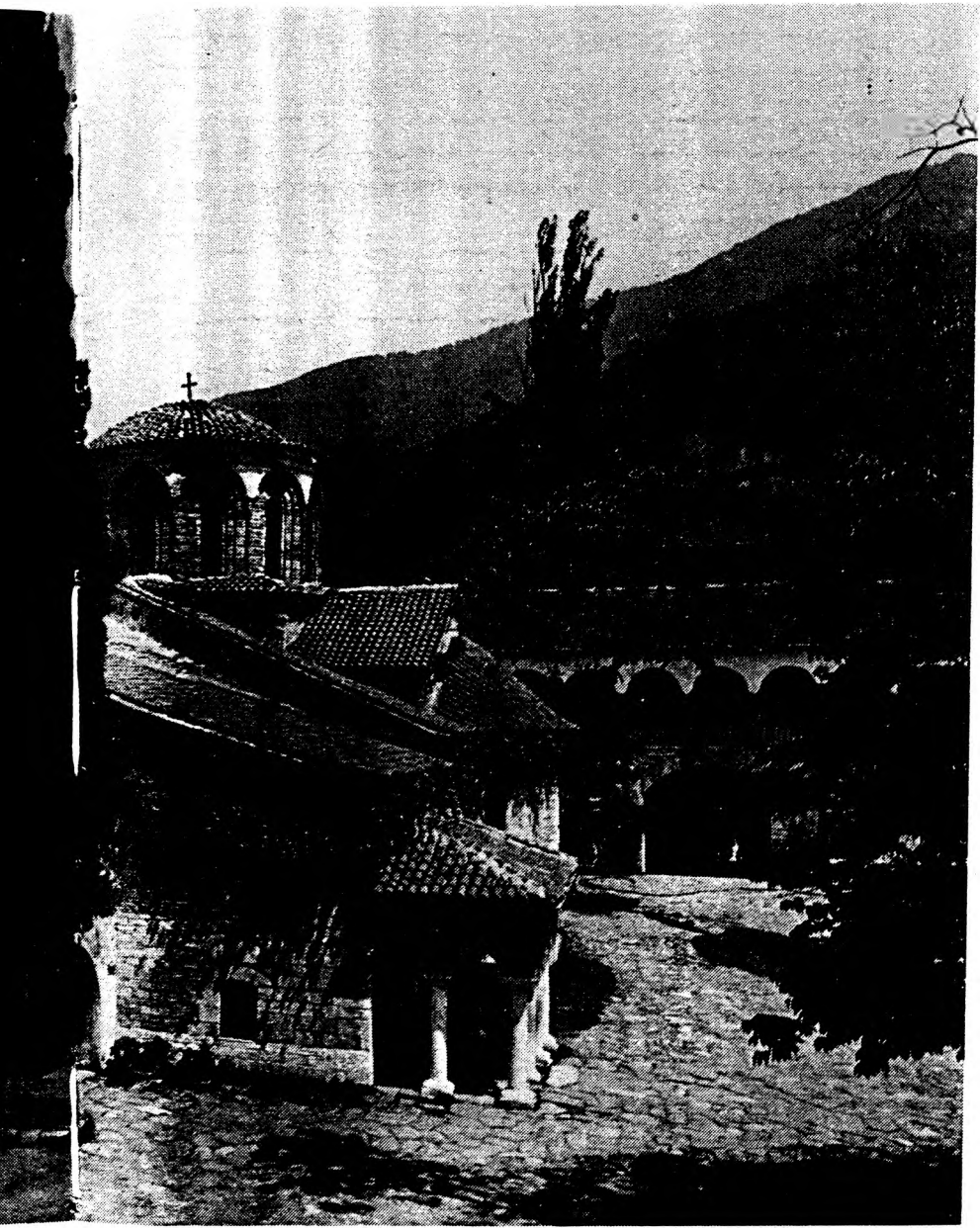

городица“, то се намирало и продължава да се намира под олтара на издигнатата на пиластри манастирска черква „Св. архангели Михаил и Гавриил“. Никое друго място не е било по-подходящо от това за упокоение тялото на великия подвижник.

Когато към края на XVI век при съдействието на пловдивския митрополит Даниил (тогава се правят опити за отнемане административната автономия на манастира) и с материалната помощ на гледащото на старата обител като на своя национална светиня околно българско население[21] започва възстановяването ѝ, една от първите задачи, които си поставя манастирското братство, е да бъде съградена отново разрушената съборна черква „Св. Богородица“.

Съзидана отново през 1604 година, съборната черква е осветена през 1643 година, като главният ѝ олтар тогава е преименуван от „Св. Богородица“ на „Св. Троица“. Основателят на манастира Григорий Пакуриан в глава XIV на манастирския устав[22] изрично забранява в Бачковската обител да постъпват монаси гърци („Заръчвам на всички живущи в манастира и с много строга заповед ги задължавам нико-

Към гроба на патриарх Евтимий
в Бачковския манастир

га да не приемат в манастира ми грък свещеник или монах. Изключение се прави за секретаря...“). Тази традиция се съблюдава строго почти до средата на XIV столетие, когато все още съществуват условия за попълване на манастирското братство с монаси грузинци. След отрязване на пътищата за съобщение с Грузия от османските завоеватели и след измирането на последните монаси грузинци манастирското братство вече се попълва само с монаси българи, понеже манастирът отново влиза в български ръце. За утвърждаване на българския характер на манастира много допринася с щедри дарения и постоянни грижи цар Иван Александър.

Когато патриарх Евтимий се поселва да живее в него, Бачковският манастир има напълно български характер. Гърците започват да проникват в манастира към средата на XVI век. През XVII век те вече имат мнозинство. Тогава започват да разпространяват слуха, че старият Бачковски манастир, който се намирал уж на друго място, бил изгорял, а този манастир е нов, техен, гръцки. С тази цел и съборният храм при освещаването му през 1643 година е преименуван от „Св. Богородица“ на „Св. Троица“.

Преименуването на манастира остава без практически резултат. Дълголетната българска културно-историческа традиция излиза по-силна от асимилаторските домогвания. Макар и по-малко на брой в сравнение с монасите гърци, българите монаси имат твърде силно влияние сред братството и дори през първите три десетилетия на XIX век вземат надмощие в манастирската управа. Гръцкият елемент отново се активизира по време на учредяването на Българската екзархия и на провъзгласяването на схизмата върху нея от страна на Цариградската така наречена вселенска патриаршия през 1870 година, но след освобождаването на България от турско робство през 1878 година броят на монасите българи бързо се увеличава, за да се стигне през 1894 година и до формалното обявяване на манастира за българско всенародно достояние.

Имало е години, през които гърцизмът вземал връх в манастира. Тогава ценни паметници на българската култура са били изнасяни, продавани, разграбвани или унищожавани[23], но и през такива лихи години монаси български патриоти полагат усилия да запазят някои български ценности

от разруха. Дело на незнайни патриоти е, изглежда, и възстановяването на разрушения и затрупан под развалините на стария храм „Св. Богородица“ гроб на патриарх Евтимий. Очевидно, когато старата църква била подложена на разруха, за да се търсят в нея зарити съкровища, и гробът на светителя не е останал непокътнат, разровен е бил и той, поради което по-късно се е наложило да бъде възстановен.

особена настойчивост въпросът за гроба на патриарх Евтимий Търновски се поставя след публикуването в бр. 51—52 от 30.XII.1905 година на „Църковен вестник“, официален орган на Синода на Българската православна църква, доклада на комисията[24], натоварена да установи истинността на съставения в Бачковския манастир акт с дата 9.XII.1905 година, подписан от игумена на манастира архимандрит Паисий, съборните членове йеромонасите Филарет. Платон и Мелхиседек при свидетели четири души монаси и пет миряни.[25]

Назначената от синода комисия в състав — синодалният протосингел архимандрит Неофит (сетнешен видински митрополит). йеродякон Григорий и професор Васил Златарски, изнася в доклада си следното: като се основал на преданието, че под олтара на черквата „Св. арханге-

ли Михаил и Гавриил“ бил погребан свят човек, поради което в нишата (фиридката) на една от подпорните пиластри на черквата векове наред горяло кандилце[26], игуменът на манастира се разпоредил да се направят разкопки. На 20.XI.1905 година на дълбочина 85 см от терена бил разкрит гроб, в който били намерени останки от архиерейска мантия, голям омофор и два епитрахила[27] без скелет, а на 8.XII.с. г. на дълбочина един метър от терена в непосредствена близост до първия гроб бил разкрит втори гроб. Във втория гроб бил намерен непълен скелет, останки от монашеско облекло и свита на руло силно оксидирана и плесенясала оловна плоча. След почистването ѝ с оцет и спирт[28] и изтъркването и с вълнен парцал изпъкнал следният надпис:

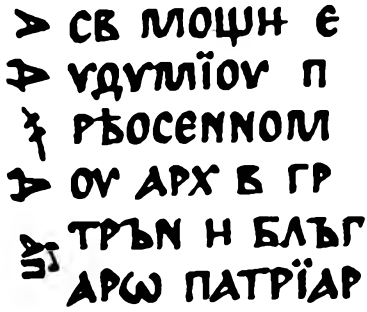

или „Св[етие] мощи Евтимиу преос[в]е[-щ]енномоу арх[иепископу] в[еликаго] гр[а-

Гробът на патриарх Евтимий
в Бачковския манастир

да] Трън[ова] и блъгаро[м] патриар[ху]".

Датировка: ѦѮД = 1404 година (като се вземе предвид и цифровото значение на буквата ѯ (ук) между буквите Ѧ и Д, разчетена от проф. Златарски, Д҃ап — 4 април. Тази датировка очевидно се отнася до деня, през който патриарх Евтимий е издъхнал.

Надписът е съставен по такъв начин, та да се образува акростиха СѴРѲТѦ. Този стремеж според проф. Златарски е причина някои думи от надписа да бъдат съкратени и дори да бъде пропусната думата късѣмъ [блъгаром патриарху]. Според проф. Васил Златарски в случая се касае не до съкращаване на думи, а само до ограничения в изписването им, наложило се поради малкия размер (30/32 см) на оловния лист. По тази причина в думата прѣосвѧщенномоу са изпуснати две букви.

В две статии, поместени във в. „Дневник" (бр. 1261 от 2.I. и 1276 от 18.I.1906 година), озаглавени — първата „Откриването гроба на патриарх Евтимий" и втората „По спора за гроба на патриарх Евтимий", както и в статията си в бр. 1—2 от 13.I.1906 година на „Църковен вестник" под наслов „Няколко думи за Бачковския

манастир по повод слуха за откриването гроба на патриарх Евтимий", бившият скопски митрополит Теодосий (1848—1926),[29] без да се аргументира достатъчно, оспорва изобщо патриарх Евтимий да е бил заточван в Бачковския манастир, като същевременно твърди, че в манастира, наред с няколко пловдивски митрополити, бил погребан и цариградският патриарх Симеон Трапезундски (1472—1475, 1482—1486). От статиите на митрополит Теодосий лъха научен наивитет. Неговата аргументация напълно опровергава професор Васил Златарски в отговор-статия, поместена в същия бр. 1—2 от 13.I.1906 година на „Църковен вестник". От статията отговор на Васил Златарски става явно, че историческите познания на бившия скопски митрополит Теодосий са твърде смътни и че твърденията си той не подкрепя с исторически доказателства, а се позовава единствено на разказаното му от един манастирски старец по време на пребиваването му в Бачковския манастир. На митрополит Теодосий възразява и Синодът на Българската православна църква с писмо № 2449 от 22.VI.1906 година[30].

На твърденията на бившия скопски митрополит Теодосий трябва да бъде противопоставено и следното: до прогласяването на схизмата през 1870 година Бачковският манастир винаги е бил автономен, никога не е бил под ведомството на пловдивския митрополит, затова е недопустимо в него да са били погребвани епархийски архиереи. Патриарх Симеон Трапезундски, след като е бил низвъргнат, е бил заточен през 1475 година не в Бачковския манастир, а в Станимака[31]. През 1482 година той успява да се възкачи отново на константинополския патриаршески трон и патриаршествува до 1486 година, когато вероятно и умира в Константинопол. Междувременно светителствуват двама други константинополски патриарси Рафаил I (1475—1476) и Максимос III (1476—1482)[32].

Позоваването от страна на Йордан Иванов в цитираната по-горе негова студия „Асенова крепост над Станимака и Бачковският манастир" на съчинението на Μανουὴλ Γεδεών „Πατριαρχικοὶ πίνακες"[33] не е основателно. От изложението на Γεδεών се вижда съвсем ясно, че Симеон Трапезундски е бил заточен в Ста-

нимака през 1475 година, но авторът пренебрегва обстоятелството, че въпросният патриарх е бил възстановен на патриаршеския трон и че повторно е светителствувал между 1482 и 1486 година, следователно той не би могъл да умре през времето, когато е бил низвъргнат и заточен.[34]

Изключено е следователно Симеон Трапезундски да е бил погребан в Бачковския манастир *първо*, понеже не е умрял там, *второ*, и да се допусне за момент, че е умрял там, поради низвъргването му не би бил погребан на такова почетно място и *трето*, понеже никога не е пребивавал в Бачковския манастир, а в Станимака или в някой от намиращите се в близост до града многобройни манастири. При това не трябва да се забравя, че основаният от Григорий Пакуриан манастир никога не се е наричал *Станимашки*, а само *Бачковски* или *Петрички*.

В статията си „Де и кога е бил заточен и умрял българският патриарх Евтимий", цитирана по-горе, като има предвид възраженията на бившия скопски митрополит Теодосий, Васил Златарски твърдо застава на становището, че последният бъл-

гарски средновековен патриарх е умрял на 4 април 1404 година в Бачковския манастир, дето е бил погребан, като преди това, вероятно през 1402 година, е приел велика схима[35], затова е бил погребан по този начин: в едното отделение на гроба (двата съседни гроба, разделени с тухлена преграда, могат да бъдат разглеждани и като един гроб с две отделения) са поставени архиерейските му инсигнии, а в другото — смъртните му останки в схимническо облекло. Освен това проф. Златарски приема, че надписът върху оловния лист е направен наскоро след смъртта на великия подвижник и че гробът му е изграден в началото на XV век. Макар да е старателно аргументирана, тезата на Васил Златарски за времеизграждането на разкрития в края на 1905 година гроб и за надписа върху намерената в гроба оловна плоча не издържа критика в светлината на новонамерените книжовни паметници, за които бе реч по-горе. Както гробът, така и свързаният с него надпис са от по-късно време, но макар и от по-късно време, те възстановяват съществуващо по-рано положение. При това заслугите на проф. Васил Златарски за изясняването на този проблем в

неговата цялост не трябва да се подценяват. Ако позицията му по отношение на датировката не е защитима, по-голямата част от аргументацията му не е опровергана[36].

Както се знае, преди да бъде издигнат като „архиепископ на великия град Търнов и на всички българи патриарх“, Евтимий Търновски дълги години се е подвизавал като монах-исихаст от най-висша класа. Не е изключено в края на живота си той да се е върнал към най-строго спазване на монашеския обет и да е приел велика схима. Но тази постановка — в единия гроб (или в едното отделение на гроба, ако приемем двата съседни гроба за един гроб с две отделения) да е бил погребан приелият велика схима бивш търновски патриарх, а в другия — патриаршеските му инсигнии — е изкуствена. Тя не намира опора в никакво каноническо правило или чин. Затова следва да се приеме, че патриархът е бил погребан с патриаршески инсигнии — два омофора — голям и малък — и епитрахилорар[37]. Ако е бил погребан с някои ценности (енколпие и кръст), при разравянето на гроба те са били задигнати. Вторият епитрахил, очевидно от по-късно време, е останка от друго погребение, принадлежи на

друг покойник, погребан в съседния гроб. За втори скелет, намерен там, свидетелствува и йеродякон Методий[38].

В полза на тази теза е следното: а) двата омофора и единият епитрахил са от древен произход, те имат една и съща направа и б) около скелета във втория гроб са намерени останки от черно облекло. Това са останки от подрасника на архипастира, комуто принадлежат двата омофора и епитрахила от древен произход.

След като докладът на първата комисия е бил изготвен, до окончателното разрешаване на въпроса, до вземането на становище от Св. Синод на Българската православна църква срещу игумена на манастира архимандрит Паисий Пастирев[39] междувременно започва кампания от гръцки елементи сред околното население. Възникналите недоразумения между игумена и представителите на Бачковската община се пренасят и в средата на манастирското братство.

Основна причина за тези недоразумения е стремежът на архимандрит Паисий да спре разхищаването на манастирското имущество. По онова време гръцкото влияние в манастира още не е преодоляно,

Нишата над гроба на патриарх Евтимий в Бачковския манастир

доста монаси се отнасят към манастирското имущество като към своя лична собственост. Като на своя собственост на манастирското имущество гледа и околното население[40]. Недостатъчно тактичен в това отношение, изглежда, е бил и игуменът, но при нарастващите недоразумения все по-нашироко започва да се разпространява слухът, че разкритият под олтара на църквата „Св. архангели Михаил и Гавриил" гроб е мистификация, извършена от игумена на манастира. Не е известно кому принадлежи идеята за този слух, но веднъж разпространен, слухът дава резултат — игуменът е компрометиран. По тази причина подетият почин да бъде утвърден гробът на патриарх Евтимий бива провален, без, от друга страна, да бъде доказано по безспорен начин, че е извършена мистификация от игумена на манастира архимандрит Паисий[41], който воден от тщеславие съставя подложен надпис и посочва за гроб на великия подвижник място, дето е бил погребан гръцки архиерей.

Отношенията между архимандрит Паисий и някои от манастирските братя, от една страна, и от друга, между него и представителите на Бачковската селска община

се влошават до такава степен, та на 16 август 1906 година игуменът е нападнат в двора на манастира от десетина души бачковци, а на 17 с. м. — от йеромонах Филарет. Поради тези разправии, както се вижда от протокол № 52/1906 на синода, а не поради обвинение в мистификация (такова обвинение никой не е формулирал персонално срещу архимандрит Паисий), игуменът е свален от поста си[42], а йеромонах Филарет е заточен в Рилския манастир.

Пет години по-късно с протокол № 41 от 5.VII.1911 година Синодът на Българската православна църква решава да установи истината. „За да се види — казва се в § 14 на синодалното решение по този повод — дали не би могло да се намери още нещо при откритията вече гроб на патриарх Евтимия. Св. Синод реши да се направят нови разкопки около гроба в нартиката на църквата. Да се помоли директорът на Народния музей[43] или проф. Йордан Иванов[44] да отиде, ако желае, на мястото, за да ръководи разкопките, като се заплатят следуемите се пътни и дневни пари за командировката из синодалния бюджет. Разноските по разкопките да се посрещнат от манастирския бюджет."

С изпълнението на тази задача се нагърбват и двамата млади тогава учени. Депозираният от тях доклад изгаря в пожара на Синодалната палата по време на бомбардировките над София през 1944 година, но сведения за него се съдържат в протокол № 55 от 10.XI.1911 година на Синода на Българската православна църква и в цитираната по-горе статия Йордан Иванов „Асенова крепост над Станимака и Бачковският манастир“.

В протокол № 55 § 2 е записано следното: „Докладът на д-р Б. Филов и Йордан Иванов, командировани в Бачковския манастир да прегледат наново новооткритите там гробове вх. № 4618 от 25 август т. г. От направените на мястото щателни изследвания те дошли до заключение, че гробовете не са по-стари от 1604 година, когато била строена самата църква[45], че оловната плоча, намерена във втория гроб, ни по материал[46], ни по писмо не била от времето на патриарх Евтимий. Все пак те не отричат, че патриарх Евтимий е могъл да бъде погребан в Бачковския манастир, затова било нужно намерените одежди да бъдат изследвани от някой специалист. Накрай донасят, че Бачковският манастир

трябвало да бъде всестранно изучен.“

„Писмото на архимандрита Макария, синодален протосингел. Донася в допълнение на доклада на д-р Б. Филов и Йордан Иванов какво нему било открито от йеродякона Методия, манастирски брат, че първият гроб, дето били намерени одеждите, бил по-рано отварян, че в него по-рано имало кости, които били намерени върху плочите на втория гроб, че оловната плоча, намерена във втория гроб, била намерена от него и тогавашния манастирски игумен йеромонах Паисий в съкровищницата...“

Както се вижда от доклада на първата комисия, не друг, а йеродякон Методий склонява игумена на манастира да предприеме разкопки на това място, след като му разказва какво се мълви между хората от народа относно предполагаемия гроб на патриарх Евтимий. По-нататък йеродякон Методий се проявява като дясна ръка на игумена при извършването на разкопките и разкриването на гроба. Не друг, а тъкмо той изважда оловния свитък от втория гроб. Защо по-сетне той се обявява против игумена, не се знае.

По-изчерпателни сведения за взетото от-

рицателно становище от страна на втората комисия Йордан Иванов дава в цитираната по-горе своя статия „Асенова крепост над Станимака и Бачковският манастир". В нея са изтъкнати следните десет аргумента:

1) *Гробът, съдържащ надписа, е бил отварян по-рано, защото плочата, която го покриваше, бе счупена и частите ѝ не се допълваха, тъй че да дадат началната ѝ форма*[47]. Неоснователно. Свързването на един обект (в случая гроб) с определена епоха не може да се обуславя от обстоятелството дали по-рано той е бил разравян или отварян, или не. Не се сочат от анкетьорите никакви съображения за време — начин на градеж, строителна техника, типични материали и пр. Обстоятелството, че плочата, покриваща втория гроб (гробът е разкрит на 8.XII.1905 година — в него е намерена оловната плоча), е била счупена в единия край не само е изтъкнато в доклада на първата комисия, но са отбелязани и контурите на плочата със строшения и липсващия ляв ъгъл (гледано откъм главата на скелета). Несъмнено гробът е отварян някога, защото всички гробове в района на манастира са отваряни и претършувани, като съ-

държащите се в тях ценности са ограбени. Надгробната плоча на гроба, в който е намерен надписът, е лежала на дълбочина един метър под терена. За да бъде използувано счупеното място за спущане на оловния свитък в гроба, би трябвало да се направи дълбока разкопка. Евентуалните мистификатори не са могли да знаят де точно това място се намира, а преди 8.XII.1905 година теренът над втория гроб не е разкопаван. Оловният свитък не е измъкнат оттам, а — видно от доклада на първата комисия — от случайно пробитата дупка в преградата между двата гроба, така че това обстоятелство, сочено от втората комисия, е без съществено значение. Наред с всичко това трябва да се отбележи и твърде същественото противоречие между констатацията на анкетьорите в т. 1 и показанията на йеродякон Методий пред синодалния протосингел Макарий, тъй както те са възпроизведени в протокол № 55 10.XI.1911 година на Св. Синод. Докато анкетьорите твърдят, че по-рано бил отварян гробът, съдържащ надписа (оловния свитък), йеродякон Методий свидетелствува, че е отварян „първият гроб, дето били намерени одеждите".

2) *Църквата, към която принадлежи гробът, е градена през 1604 год. т. е. нещо 200 г. след смъртта на патриарх Евтимий.* — Неоснователно. Гробът принадлежи не на съборната манастирска черква „Св. Богородица", завършена наистина през 1604 година, а на черквата „Св. архангели Михаил и Гавриил", която е строена през XII век. Той обаче се намира на такова място, та е бил затрупан под развалините на старата черква „Св. Богородица", разрушена от турците през XV век. От това обстоятелство анкетьорите не правят правилен извод.

3) *Оловната плоча за надписа е взета от стария покрив на църквата; такива плочи и сега са запазени в голямо количество в манастирския склад.* — Неоснователно. Без значение е отде е взет материалът за надписа. Оловните плочи, с които е била покрита старата манастирска черква „Св. Богородица" (строена през XI и разрушена през XV век), са открити от игумена на манастира архимандрит Паисий в заритото манастирско скривалище след първоначалното разкриване на гроба — виж писмо № 11 от 4.I.1906 година, протокол № 2 от 23.II.1906 година на Синода на Българска-

Подолтарното пространство на черквата „Св. архангели Михаил и Гавриил", дето е погребан патриарх Евтимий

та православна църква. В манастирското скривалище игуменът намира и големият оловен лист, от който плочата за надписа е била отрязана. Основателно се предполага, че при възстановяването на стария съборен манастирски храм в началото на XVII век оловните плочи, с които храмът някога е бил покрит, са били пренесени в зимника и зарити да не би да бъдат намерени от турците и използувани за направата на куршуми. Оловната плоча с надписа, намерена в гроба, е силно корозирала, което се дължи на дългото ѝ пребиваване под земята. Корозията е установена от експертизата. Ако анкетьорите биха проучили всички тези обстоятелства по протоколите на Св. Синод от 1906 година, щяха да стигнат до друго заключение.

4) *Надписът е правен с мастило върху оловната плоча.* — Неоснователно. Без значение е поначало с какъв материал е направен надписът, важно е по начин на приготовляване този материал да не е от ново време, а това анкетата не установява. Както се вижда от приложените по-долу протоколи за извършени експертизи, надписът е правен не с мастило, а с бои в два пласта (черна и охра) по маниера на старата зографска технология.

5) *Начертанието на буквите на надписа е ново и нѣма характерните особености на среднобългарската графика.* — На пръв поглед този аргумент е сериозен и заслужава внимание, но трябва веднага да се отбележи, че терминът „среднобългарска графика“, тъй както е употребен от анкетьорите, е твърде неясен. В обсега на среднобългарската графика влизат текстове (кирилски шрифтове) от началото на XIII до средата на XVIII век. По-голямо основание анкетьорите биха имали, ако биха изтъкнали, че този тип букви не е от XIV—XV век. Освен това не е вярно, че начертанието на буквите е ново. Този тип букви се употребява не само в българската стенописна, но и в българската ръкописна практика от началото на XVI век[48]. При това трябва да се отбележи, че съпоставянето стила на буквите от оловната плоча с палеографските особености на ръкописи от епохата има само относително доказателствено значение, понеже се касае до две твърде различни една от друга техники.

6) *Съкращението с точка* (*св.* = свѧтыѧ, *арх.* = архиепископоу, *в.* = великаго, *гр.* = града, Трън. = Трънова) *е съвсем нов прием в писането.* — Поначало твърде сериозен аргу-

мент, ако не се опровергаваше от обстоятелството, че никъде в надписа (както добре се вижда от снимката, направена с ултравиолетови лъчи) не се виждат съкращения с точка, а освен това в надписа се откриват и съкращения посредством титла (напр. а҃п҃ = апрнлїи). Начинът, по който е изрязана плочата (видно пак от снимката с ултравиолетови лъчи) дава основание да се мисли, че титла има и над думата сватыа. Съвсем неправилно Йордан Иванов в цитираната по-горе своя работа — стр. 215 — поставя точка след св, арх, в, гр, и Трън. Точки липсват в оригинала. Отнася се в случая не до съкращения, а до неизписване на съответните думи по липса на място.

7) *Датирането само от Рождество Христово, а не и от създание мира, е непознато за българската писменост от времето на Евтимия.* — Този аргумент е твърде сериозен, стига надписът да е създаден действително в края на XIV — началото на XV век, а не през друга епоха, което само по себе си не го лишава от доказателствена сила. Действително по времето на патриарх Евтимий датирането продължава да се извършва по така наречената *мондиална система* (ab origine mundi, отъ

създанїа міра сего) с коефициент 5508 години по Цариградското леточисление преди началото на новата ера (ab Christi nato). Отнасянето на надписа към епоха, през която вече се употребява леточисление от началото на новата ера (от *Рождество*), не значи, че той е фалшификат, защото датировката върху оловната плоча се отнася до смъртта на патриарх Евтимий, а не до времето, през което надписът е съставен.

8) *Подхвърлянето на оловни свитъци с надпис, с цел да се открие изгубен светец, е добре познато явление още от средните векове насам и в други манастирски общини.* — Голословно за българските условия. Не е известен нито един друг подобен случай. Алюзията за мистификация е неуместна, защото, както изповядва йеродякон Методий (виж протокол № 55 от 10.XI.1911 година на Св. Синод), надписът не е съставен от архимандрит Паисий, към когото алюзията е отправена, а само евентуално би могло да се допусне, че е бил намерен от него в съкровищницата.

9) *От разкриването на едната гробница до разкопаването на другата съседна, дето е намерен свитъкът, минали нещо 20 дена.* — От това обстоятелство никакъв аргу-

мент за липса на автентичност не може да се извади.

10) *На втората гробница отстрани има дупка; оттам именно е бил изваден надписът, като да е бил преднамерено оставен.* — Това обстоятелство не е било укрито от първата комисия — виж „Църковен вестник“, бр. 50—51/1905 година — то е отбелязано в нейния доклад. Този аргумент всъщност преповтаря аргумента в т. 1.

Както се вижда от изложената аргументация, втората комисия си служи изключително с доводи от *негативен характер*. Комисията стига до извода, че разкритият в края на 1905 година гроб в Бачковския манастир и намерената в него оловна плоча не са от края на XIV — началото на XV век, но не отговаря на въпроса, щом не са от тази епоха, от коя друга могат да бъдат и ако са от по-късно време, какво отношение могат да имат към първоначалното място, дето патриарх Евтимий е бил погребан. Такова заключение е толкова по-наложително, след като самата комисия стига до убеждението, че по всяка вероятност великият подвижник е бил заточен в Бачковския манастир, дето вероятно е умрял, а според църковните канони той не би

могъл да бъде погребан другаде освен на определени места около една от двете стари манастирски черкви.

„Независимо обаче от всичко това — казва се в цитираната по-горе статия на Йордан Иванов — никак не е изключена възможността патриарх Евтимий да е преминал последните години от живота си именно в Бачковския манастир. Посочванията, които дава Евтимиевият ученик Цамблак за мястото, дето е бил заточен последният търновски архипастир, се схождат с положението на този манастир..."

Видно от изложените по-горе десет аргумента, съжденията на комисията се отнасят ту до гроба (1, 2, 9, 10), ту до намерената в него оловна плоча с указателен надпис (3, 4, 5, 6, 7, 8). При това комисията не казва нищо за другите намерени в двата гроба (или в двете отделения на общия гроб според проф. Златарски) реалии (части от скелет и части от архипастирско облекло). Нещо повече: членовете на комисията, видно от протокол 55/1911 на Св. Синод, се обявяват за *некомпетентни* по отношение на архипастирското облачение. Друг извод при това положение не може да се направи освен, че комисията дава непълноценно заключение.

Снимка на оловната плоча с ултравиолетови лъчи 275 ммк, откриваща възможност за разчитане на надписа върху нея

Графическо изображение на оловната плоча в разкопания предполагаем гроб на патриарх Евтимий

Наред с това втората комисия не се е занимала и със споровете във връзка с гроба, с отношението на околното население и някои от манастирските братя към игумена архимандрит Паисий, отначало заподозрян, а по-късно и открито обвинен от мълвата като мистификатор, за да установи доколко това обвинение е основателно, при все че за тези отношения в Синода на Българската православна църква е била натрупана богата документация. От нея ясно се вижда, че слухът за мистификация е бил подет отдолу, понеже игуменът се е противопоставял, макар и по неподходящ начин, на злоупотребите с манастирското имущество. Разпространен от злонамерени хора, слухът за извършена мистификация оказва влияние върху заключението на втората комисия. Под негово влияние втората комисия пренебрегва твърде важни обстоятелства и стига до непълноценно заключение. Това ни дава основание да изтъкнем, че освен дето критериите на втората комисия не са изяснени, и обсегът на изследването ѝ не е пълен, поради това нейното заключение е *непълно, противоречиво и недостатъчно обосновано.*

При това трябва да се подчертае, че в ци-

тираната по-горе своя статия „Асенова крепост и Бачковският манастир“ Йордан Иванов дава неправилно тълкуване на направената изповед от йеродякон Методий пред синодалния протосингел Макарий (виж протокол № 55/1911 на Св. Синод) относно мястото, дето е била намерена оловната плоча с надписа, като необосновано заключава, че и йеродякон Методий заедно с игумена на манастира архимандрит Паисий бил участвувал в мистификията т. е. в състяването на надписа през есента на 1905 година. Такова нещо йеродякон Методий не е казвал. Този неправилен извод на Йордан Иванов е извор на плъзналите по-сетне слухове, че надписът върху оловната плоча е съставен от игумена на манастира архимандрит Паисий.

Щом синодалният протосингел Макарий е приел изповедта на йеродякон Методий, следвало би да изповяда за същите обстоятелства и архимандрит Паисий, бившия игумен на манастира. Втората комисия няма право едностранчиво да се позовава само на показанията на йеродякон Методий, преди да е изслушала и архимандрит Паисий. Нещо повече — тя не би трябвало да прави анкета в негово отсъст-

вие, още повече когато от първата до втората проверка са изминали повече от пет години.

Очевидно и втората комисия не е била напълно безпристрастна. В желанието си да опровергае на всяка цена заключението на първата комисия, втората комисия, освен че пренебрегва твърде съществени обстоятелства, надценява доказателствената сила на други и неволно влага в работата си емоционален елемент.

Този елемент би могъл да бъде отстранен, ако надписът върху оловната плоча би бил внимателно проучен от анкетьорите при помощта на сравнителен стенописен материал. По начин на изработка надписът издава ръка на опитен буквописец (иконописец или стенописец), запознат с маниера на писане от преди няколко века. Този буквописец може и да не е бил изкусен в църковнославянската грамота — в надписа се откриват редица ортографски грешки и неправилности, но тъкмо това по косвен път доказва, че мистификацията е изключена.

Ако анкетьорите от втората комисия и по-специално проф. Йордан Иванов като познавач на българската палеография биха си поставили въпрос към коя епоха

всъщност следва да бъде отнесен използуваният в надписа тип букви, без колебание биха отговорили — XVI—XVII век.

Библиотеката на Бачковския манастир, както това се вижда от цитираната по-горе студия на Иван Гошев, освен много гръцки е притежавала и доста стари български ръкописи. Тя несъмнено е притежавала и някои от първопечатните издания на среднобългарски език[49] от XVI век, публикувани във Венеция и Влашко. Сравним ли стила на буквите в надписа върху оловната плоча със стила на наборния материал например в „Молитвослов", отпечатан през 1527 година[50] във Венеция, в който между другото е поместено и „Житие на света Петка" от Евтимий Търновски[51], загадката изчезва. Буквите на двата материала са от един и същи тип с незначителни индивидуални отклонения, присъщи на всеки буквописец. Липсват само надредни знаци, но за тях очевидно при разположението на буквите в оловния лист няма никакво място.

Непознатият буквописец се подвизавал в гръцки манастир и механично възпроизвеждал или стари надписи, или буквен материал от първопечатни книги. „Надписи,

сохранившиеся на металле, не отличаются своим объемом и правильностью орторафии...“ — пише Е. Ф. Карский в „Славянская-кирилловская палеография“ (Ленинград, 1928, с. 105).

Съставител на този надпис в никакъв случай не може да бъде архимандрит Паисий. Да стигне до такъв съвършен рисунък на буквите (и то върху метал с неравна повърхност), той трябва да практикува дълго, а такива амбиции той никога не е имал. Освен това архимандрит Паисий, духовник с висше богословско образование, никога не би написал *Евтимий* в дателен падеж под византийско влияние ѥѵѳѵмїѡѵ вместо правилното в родителен падеж ѥѵѳѵмїа, не би направил несполучливото съкращение прѣосенномоѵ, вместо прѣосщенномоѵ и освен това никога не би заменил ѧ с є в корена на думата. Такава грешка може да направи само монах с твърде слаби познания по църковнославянска грамота.

Ако се вярва на думите на йеромонах Методий (а тези думи трябва да се вземат под резерва поради възникналите лоши отношения между двамата духовници), единственото нещо, което игуменът е могъл да стори, е да пъхне намерената в ма-

настирската съкровищница оловна плоча с надписа в гроба, но това не е допустимо поради състоянието, в което плочата е била извадена от гроба — плесенясала и с твърде силни следи от корозия. Освен това плочата е била извадена странично от съседния неразкопан още гроб. Евентуалният мистификатор не би могъл да знае на какво разстояние единият гроб се намира от другия и изобщо какво е разположението му под терена.

Интересите на българската култура и на научната истина налагат преразглеждането на въпроса за гроба на патриарх Евтимий Търновски, особено след като се знае, че междувременно са намерени документи, за чието съществуване и съдържание не се е знаело по време на извършената през 1911 година повторна анкета, че също така междувременно палеографският материал, произхождащ от XIV, XV, XVI и XVII в., е систематизиран и проучен. Пречка за това не може да бъде и уважението, което нашата културна общественост храни към паметта и заслугите на проф. Йордан Иванов главно като издирвач, изследвач и публикатор на ценни български книжовни и исторически паметници, понеже интересите на науката стоят над всичко, а освен това нашата епоха разполага с научни средства и методи, непознати за времето,

през което Йордан Иванов се заема да разреши този проблем.

Правилното, научнообоснованото разрешение на въпроса за гроба на патриарх Евтимий Търновски предполага изясняването на низ проблеми от археологически, исторически. палеографски и канонически характер. Необходимо е освен това отлично да се познава историята на Бачковския манастир, перипетиите, през които преминава, да се държи сметка за преобразованията в старата обител в края на XVI и началото на XVII век, а също и през тридесетте и четиридесетте години на миналия век, да не се забравя, че бившите господари на манастира в края на XVIII век и през 1894 година, преди да го предадат на Синода на Българската православна църква, са изнесли и унищожили много ценности, като са претършували дори гробовете. „Манастирските книжа и предмети, които носели следи от българския живот — пише Иван Гошев в цитираната по-горе своя работа за Бачковския манастир, — и български дарения в манастира били изнесени или просто унищожени най-варварски."

Претършуването на гробовете от бившите стопани на манастира се потвърди от съ-

стоянието, в което старите гробове в района на обителта се намират, от размесените и струпаните върху плочата на предполагаемия гроб на патриарх Евтимий кости, то се вижда от празните два гроба зад олтара на съборната манастирска черква „Св. Богородица“, открити през лятото на 1970 година.

Наивно е да се очаква, че някога в района на Бачковския манастир може да бъде разкрит гроб, дето непокътнато лежат смъртните останки на великия подвижник, обгърнати в неизгнили части от архипастирско облачение, а около тях патриаршеска митра и жезъл. В гроба на патриарх Евтимий следва да бъдат намерени останки от архипастирско облачение и архиерейски инсигнии не според съвременните наши представи, а съобразно с изискванията на епохата, а такава преценка не е направена нито от първата, нито от втората комисия. Палеографията в този случай може да бъде полезна, но сама не е в състояние да реши въпроса за идентифицирането на гроб на духовно лице от далечна епоха.

Не само поради липса на достатъчно исторически свидетелства, но и поради недо-

оценка на всички обстоятелства, свързани с този въпрос, досегашните му изследвачи не успяват да се доберат до истината. Особено характерни за втората комисия са отрицателните постановки. Двамата анкетьори никъде не си служат с позитивни съждения, те не утвърждават нито едно положение, за да направят от него извод, откриващ възможност да се хвърли светлина в мрака и да се изясни въпросът: щом този гроб не е от времето на патриарх Евтимий, от коя епоха е и щом не принадлежи на великия подвижник, тогава кому принадлежи, кой е бил погребан в него. Останките от скелет са били обвити в останки от черно (или почерняло от времето) одеяние, а очевидно на това почетно място обикновен монах схимник не може да бъде погребан. Без да се отговори на тези въпроси, независимо от това от кого е била извършена, анкетата не може да бъде призната за успешна.

Ако членовете на втората комисия биха се заели да преценят *съвкупно* всички известни по онова време обстоятелства, свързани с този въпрос, без друго щяха да стигнат до заключение, че в разкрития гроб е бил погребан не друг, а патриарх Евти-

мий, но че този гроб не е *първичен*, а *вторичен*, създаден по времето, когато съборният храм на манастира е възстановен. При възстановяването на храма възниква идеята да бъде възстановен и първичният гроб на светителя, за да бъде материализиран историческият спомен за него.

Макар правилно да стигат до заключение, че надписът върху оловната плоча не е от края на XIV — началото на XV век, анкетьорите не правят извод от това, не си задават въпрос от коя епоха всъщност разкопаният гроб произлиза и всъщност има ли мистификация, а се задоволяват да отбележат само, че поради изповедта на йеродякон Методий откритието е опорочено. Съвсем очевидно е днес, че начинът, по който анкетьорите са работили — обща оценка „на око", без каквито и да било сравнения и анализи, *нямa и не може да има доказателствена сила.*

А анкетьорите са имали възможност и са били длъжни да направят сравнения в няколко посоки: а) по отношение на материала, използуван при изграждането на гроба. Те биха могли да го сравнят както с материал от едната („Св. Богородица"), така и от другата („Св. архангели Михаил

Вход към съборния храм
в Бачковския манастир

и Гавриил“) църква, за да установят точно от коя епоха произлиза, б) по отношение характерните особености на използуваната в надписа графика и в) по отношение на намерените в гроба богослужебни одежди, за да се прецени тяхната старинност.

При все че нито разкритият през есента на 1905 година гроб в Бачковския манастир, нито намереният по онова време надпис върху оловен лист (без разлика на това, дали е намерен в гроба, или извън него) според нас не са от времето на патриарх Евтимий, и дума не може да става за каквато и да било мистификация, понеже се касае до *вторично* изграден гроб и за *вторично* направено погребение на смъртните останки на патриарх Евтимий вероятно в началото на XVII век, а тогава при разчистване на разрушенията на старата църква „Св. Богородица“ и при разравяне на затрупаните и претършуваните под олтара на църквата „Св. архангели Михаил и Гавриил“ гробове (в единия от тях вероятно е бил погребан някой игумен в архимандритски сан, ако се съди по единия от намерените два епитрахила) неизбежно е било костите на усопшия патриарх да бъдат смесени с костите на другия покойник, погребан там.

Ако констатацията на д-р Петър Боев, че намерените в гроба кости не са от един, а от два скелета, само потвърждава нашата теза, заключението му, че това изключва разкритият гроб да принадлежи на патриарх Евтимий, е произволно и лишено от научна стойност, понеже не е обосновано[52]. Този въпрос представлява доста голяма научна стойност, за да бъде разрешен с помощта само на анатомическа експертиза.

Макар тъй широко разпространен, слухът за мистификация е напълно неоснователен поради следните съображения и причини:

1) Разкритите в края на 1905 година два гроба под олтара на църквата „Св. архангели Михаил и Гавриил" на Бачковския манастир са зидани. Те се намират на такова място, та е абсурдно да се мисли да са били изградени с цел за измама. Това значи целият манастир да е бил законспириран в продължение на няколко месеца, а това е невъзможно, понеже мястото е открито и се вижда от всички страни.

2) Евентуалният мистификатор отникъде не би могъл да вземе старинни архиерейски инсигнии, за да ги положи в гроба. Това особено много се отнася до архиерей-

ския епитрахил, чиято старинност е вън от всяко съмнение. Ако двата омофора — голям и малък — приличат по форма на покъсните, намереният в гроба епитрахилорар е твърде древен. Това се установява не само от експерта, специалист по литургика, доцент протойерей Благой Чифлянов[53], но и при сравняването на намерения в предполагаемия гроб на патриарх Евтимий епитрахил с изображенията на старинни епитрахили в трудовете на известните специалисти по тази материя Р. П. Якоби Гоар[54] и И. М. Фунтулис[55]. В това направление няма място за никакви спорове.

3) Според протокола на първата комисия оловната плоча с надписа е намерена при разкриването на втория гроб. В рапорта на синодалния протосингел Макарий се изнася (протокол № 55/1911 на Св. Синод), че според признанието (изповедта) на йеродякон Методий плочата била намерена в манастирската съкровищница. Това е малко вероятно поради обстоятелството, че плочата е силно оксидирана и корозирала. Корозията е засегнала тъкмо ония места, които са били свити при нагъване на плочата на руло, понеже тези места са били

Снимка с панхроматичен материал NP 20 на неизгнили части от епитрахил-орар, намерен в гроба на патриарх Евтимий

в по-непосредствен допир със земята. Но дори да се приеме, че свитъкът е намерен в манастирската съкровищница, вън от всяко съмнение надписът е съставен не от откривателя на гроба архимандрит Паисий, а от негови предходници въз основа на дълголетно предание, а може би и на унищожени писмени свидетелства. Ако архимандрит Паисий би съставил този надпис, не би се заловил да почиства плочата след изваждането ѝ от гроба с оцет и спирт и да я търка с вълнен или козиняв парцал, не би рискувал да унищожи надписа, след като сам го е създал. Освен това той не би съобщил за находището от оловни плочи в зазиданото скривалище зад трапезарията на манастира, за да не обърне внимание върху използувания от него материал.

4) Не трябва да се забравя и друго твърде съществено обстоятелство: архимандрит Паисий е духовник с висше богословско образование (завършил е Казанската духовна академия), той много добре знае какво значи леточисление „от создание мира сего“ и откога докога то е било в употреба. Ако той би решил да състави подложен надпис, би го изработил много по-сполучливо в ортографско и хронологическо от-

ношение, защото по негово време в манастирската библиотека се пазят доста старинни ръкописи на среднобългарски език, а освен това има и стари печатани богослужебни книги на среднобългарски и църковнославянски език, но в никакъв случай не би употребил при съставянето на надписа използуваните материали (органична черна боя и охра, свързани с разтвор от казеин), понеже не е бил запознат с технологията на стенописа.

Сред манастирското братство споменът за патриарх Евтимий се е предавал от поколение на поколение. Тъй живият спомен за великия български подвижник не е могъл да не дразни националното самолюбие на монасите гърци. На това се дължи разпространеният от някои фанатици слух, че уж в Бачковския манастир е погребан не патриарх Евтимий Търновски, а патриарх Евтимий Йерусалимски. Безпочвеността на тази версия се потвърждава от обстоятелството, че Евтимий Йерусалимски е живял през XV век, по времето на основателя на манастира Григорий Пакуриан. Както е известно Евтимий Йерусалимски е приподписал типика на Бачковския манастир[56]. При предприетата

от него акция на събиране помощи за християнските паметници и светини в Йерусалим през осмото десетилетие на XI век, той минал през току-що изградения Бачковски манастир и заминал през Солун за Атон. Освен това през XI век църквата „Св. архангели Михаил и Гавриил" още не е била построена, за да е възможно да бъде разположен гроб на това място.

Очевидно надписът върху оловната плоча, свързана с гроба на патриарх Евтимий[57] в Бачковския манастир, е дело на монаси български патриоти, за които името и делото на великия подвижник са били твърде свети. Взели участие при възстановяването на първоначалния гроб на светителя в края на XVI — началото на XVII век, те решават да оставят и писмено свидетелство, като използуват налични в манастира материали и багрила.

Изглежда, на тогавашния игумен и на мнозинството монаси гърци не е било угодно над гроба на светителя да бъде поставена паметна плоча с изрично означение, че под нея лежат смъртните останки на патриарх Евтимий Търновски, мъжествения борец за изтръгването на Търновската патриаршия от опеката на Цари-

Изображение на архиерей
със старинен епитрахил-орар, поместено
в труда на Р. П. Якоби Гоар

градската така наречена вселенска патриаршия, понеже гробът му би се превърнал в местопоклонение не само на околното население, но и на всички българи от обширното някога българско отечество, затова се е стигнало до това компромисно разрешение.[58]

Проучен внимателно, възстановеният с помощта на ултравиолетови лъчи текст върху плочата показва, че е съставен от твърде опитен буквописец, който недостатъчно добре владее църковнославянска грамота. Буквите са изписани калиграфски. Съкращения са направени — както правилно още навремето отбелязва проф. Васил Златарски — поради ограничените размери на оловния лист. Все поради липса на място е използувано леточисление само от началото на новата ера (Рождество), а не и от „создание мира сего“. Ако за XIV и XV век е характерно само второто, от края на XVI век насетне се използува леточисление и по двата начина, а от началото на XVIII век започва да си пробива път само първото.

Не трябва да се забравя, че в гръцката книгописна и книгопечатна практика още от началото на XVI век леточислението с

цифрово значение на буквите от Рождество (от началото на новата ера) започва да се налага. Доказателство за това е и изсеченият върху игуменската мраморна трапеза в трапезарията на Бачковския манастир надпис на гръцки език, датиран 1601 (ΑΧΑ) година. Надписът е публикуван в цитираната по-горе статия на проф. Йордан Иванов „Асенова крепост над Станимака и Бачковският манастир", но анкетьорът го отминава, без да го съпостави със съставения вероятно по същото време надпис върху оловната плоча, свързана с гроба на патриарх Евтимий. Това е още един аргумент, че надписът е съставен в началото на XVII век.

Датировката отстрана на плочата очевидно сочи датата на смъртта на патриарх Евтимий. Проф. Златарски разчита ΑϞΛ ΛΔπ така: 1404 година 4 ап[рил], като за 400 взема цифровото значение на буквата ϟ (ук). От своя страна Йордан Иванов произволно вмъква между Α и Λ още едно Λ, за да получи 1404 (вж. с. 216 на цитираната по-горе негова статия). На възстановения с помощта на ултравиолетови лъчи надпис между Α и Λ едва се забелязват следи от някаква буква, но върху старата

снимка, запазена в Църковния историко-археологически музей под № 9259, ясно личат следи от буквата ѫ (ук), посредством която в кирилската азбука се означава числото 400.

При тази постановка на въпроса пада и друг един от най-силните аргументи на скептиците относно автентичността на извършеното през 1905 година откритие, а именно, че смъртните останки на великия подвижник не биха могли да бъдат наречени още при погребението му „свети мощи“, когато той още не е бил канонизиран като светец на Българската православна църква. Понеже поради независимата си църковна политика Евтимий Търновски бил считан за схизматик от Синода на Цариградската вселенска църква, формално не е бил провъзгласен за светец[59]. Това качество той придобива *спонтанно* като братята Кирил и Методий, Иван Рилски и други велики народни подвижници. Още Григорий Цамблак в похвалното си слово от около 1416 година го нарича иже въ святыхъ, *светец* е наречен той и в приписката на Ловешкия сборник от края на XV век, в Соловецкия служебник от около 1532 година, в стихирата от XVI век, намерен в Бобошев-

ския манастир „Св. Димитър“, *светец* го нарича и Паисий Хилендарски в „История славяноболгарская“. Така че това негово качество в началото на XVII век, когато вероятно е бил съставен надписът върху оловната плоча, е било всепризнато.

Надписът върху оловната плоча не е произволен. Той възстановява многолетието на последния български средновековен патриарх, тъй както то е отбелязано в запазените преписи на „Бориловия синодик“ и в така наречения „Евтимиев служебник“: ЄѴ҃ѳѵмїѡѵ пр҃ѣосвѧщенномѡѵ архїєпископѡѵ велнкаго гра҃да Трънова и вьсѣмъ блъгарѡмъ патрїа҃рхѡѵ, многа лѣта — заменено по-късно вероятно с вѣчнаа памать[60].

До преминаването временно през 70-те години на XIX столетие на Бачковския манастир в гръцки ръце многолетието за усопшия патриарх векове наред редовно се е произнасяло при богослужението в манастирските храмове. Старата традиция достига разцвет през тридесетте и четиридесетте години на миналия век, когато за кратко време манастирът отново е в български ръце. Тогава игуменствуват българите хаджи йеромонах Матей и хаджи йеромонах Ананий Сливенец. Тогава е

издигната и новата черква „Св. Николай“ в южния манастирски двор, тогава е ремонтирана черквата „Св. архангели Михаил и Гавриил“, като е зографисана от Захарий Зограф, но никой не може да каже какви промени са станали в манастира след 1870 година, когато поради схизмата и последният монах българин е бил изгонен. Знае се само, че оттогава кандилцето в нишата над предполагаемия гроб на патриарх Евтимий престава да свети, но имало ли е там някакъв друг надпис и унищожен ли е бил той, не е известно. Само по една случайност надписът върху оловната плоча се запазва, понеже е бил зарит под земята.

При липсата на друг документ, опровергаващ съдържанието му, надписът върху оловната плоча, свързана с гроба на патриарх Евтимий, трябва да се приеме за исторически достоверен на следните основания:

1) свързан е с мястото, дето без съмнение последният български средновековен патриарх пребивава след заточването му през 1393 година и дето умира — Бачковския манастир „Св. Богородица“. По този въпрос е безпредметно да се спори, понеже

Изображение на архиерей
със старинен епитрахил-орар, поместено
в труда на Й. М. Фунтулис

това положение е напълно доказано;

2) указва на гроба му, на мястото, материализиращо историческия спомен за него, а неговият гроб другаде в района на манастира не би могъл да се намира освен под олтара на черквата „Св. архангели Михаил и Гавриил“ и същевременно в нартиката на съборената през XV век стара манастирска черква „Св. Богородица“, дето първоначалният гроб на светителя е бил възстановен в началото на XVII век, като на запазените смъртни останки вероятно е било направено *вторично* погребение.

3) Като се има предвид, че когато тръгва на заточение патриарх Евтимий е бил над шестдесет години[61], означената в надписа върху оловната плоча година на смъртта му — 1404 — е напълно вероятна, следователно в Бачковския манастир той прекарва около десетина години и вероятно умира на 74-годишна възраст. Акростихът сѵ҃рота — станал причина за тъй своеобразното подреждане на буквите в надписа — според някои той означава, че с неговата смърт народът, духовно обединен от автокефалната Българска православна църква, остава без духовен баща, остава сирак, или че самият Евтимий, разлъчен от

паството си, осиротява като заточеник, но вероятно има друго скрито значение, понеже думата е написана не с и (иже), което е граматически правилно, а с ѵ (ижица) и това е още едно доказателство за автентичността на надписа, защото подобна грешка никой духовник не би могъл да допусне в началото на XX век. От друга страна, опитът посредством оцифряване на буквите в акростиха да бъде получена някаква датировка не дава резултат поради присъствието на буквата ижица (ѵ), която няма цифрово значение.

За да бъде отстранено всяко съмнение относно автентичността на надписа, по наше предложение бе извършена експертиза с помощта на съвременни научни средства. Експертизата бе извършена от специалисти при следните четири научни института:

Институт по обща и неорганична химия при Българската академия на науките (проф. *Николай Йорданов*), Физически факултет при Софийския държавен университет „Климент Охридски" (гл. асистент *Аспарух Петракиев*), Национален институт за паметниците на културата (научен сътрудник инж. *Александър Савов*) и Научен институт по криминалистика и криминоло-

гия при Министерството на вътрешните работи (експерт *Манол Златев*) чрез *химически микроанализ, лазерен микроспектрален анализ, хроматография* и *фотография посредством инфрачервени и ултравиолетови лъчи.* От съставените за целта протоколи[62] с дати 12 и 13.XII.1971 и 25.IV.1972 година се вижда следното:

1) Надписът върху оловната плоча е изпълнен по маниера на *старата зографска технология* с органични и с неорганични бои в два пласта, като е използуван органически разтворител (казеин). Първо е нанесена растителна черна, а върху нея жълто-кафява охра, част от която поради третирането на плочата с механична смес от оцет и спирт и търкането ѝ с вълнен парцал е изпаднала. Анализът показва, че върху плочата не е писано със синтетични мастила, в употреба от края на миналия век насетне;

2) Корозията е засегнала плочата *след* поставянето на надписа, което показва, че плочата дълго време е била в контакт със земята;

3) Направената снимка с ултравиолетови лъчи дава възможност надписът да бъде разчетен и да се види, че липсват каквито

Страница от „Молитвослов“ от 1536 година
начало на „Житие на света Петка“
от патриарх Евтимий

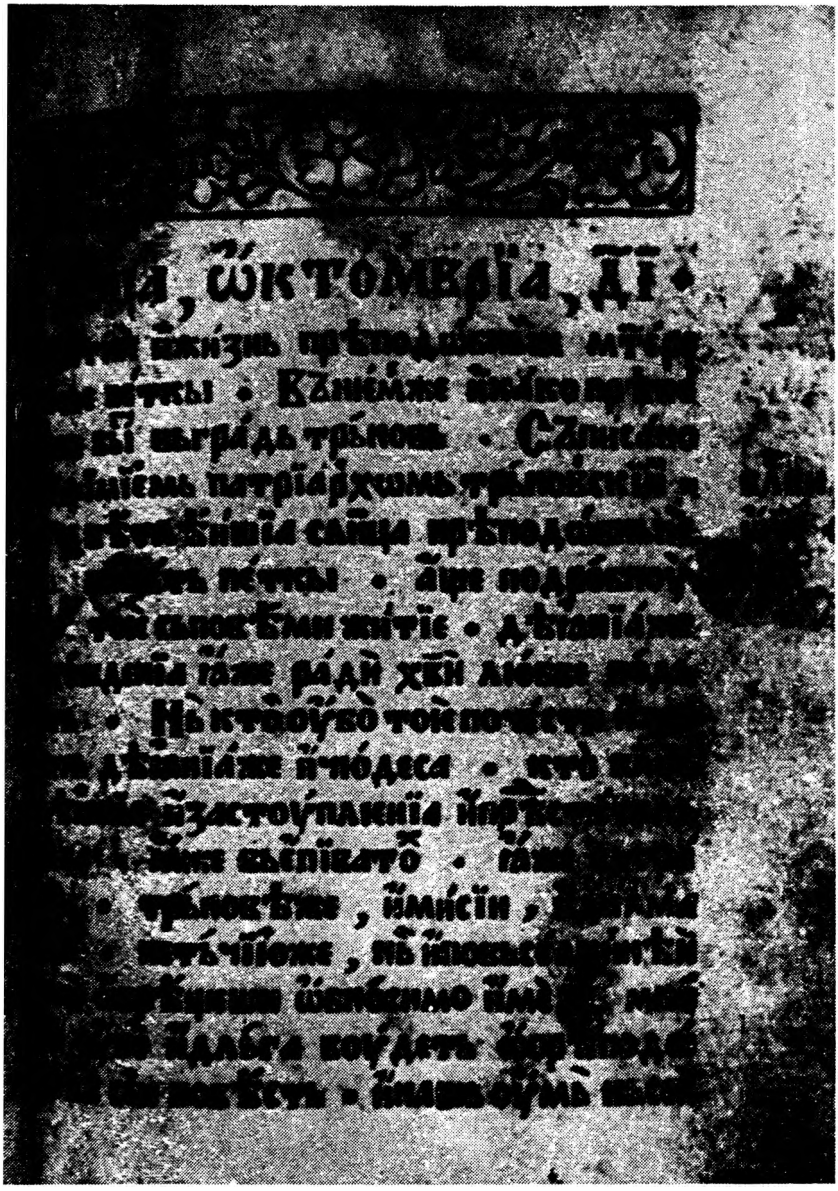

и да било точки като способ за съкращаване, че се вижда една запазена титла и че поради наложилото се изрязване е била похабена част от надписа, като вероятно с някои букви са били изрязани и някои титли;

4) Направената снимка с инфрачервени лъчи разкрива нанесените поражения върху надписа поради почистването му със смес от оцет и спирт и търкането му с вълнен парцал;

5) Оловният лист, върху който е изпълнен надписът, се състои от нерафинирано олово от местни полиметалически находища. Освен цинк и сребро в оловото се намират малки количества от много метали, някои от които редки.

Независимо от това какви непълноти и грешки биха могли да бъдат открити в надписа върху оловната плоча, на него не може да се гледа вече като на фалшификат. Очевидно, съставен близо два века след смъртта на патриарх Евтимий, този надпис е израз на дълбоко запечатания спомен за великия подвижник в съзнанието на манастирските братя от български произход, отзвук е на грижливо поддържана дълголетна традиция. При все че е косвен, надписът, свързан с гроба на патриарх Евти-

мий Търновски, е важен исторически документ.

Но и без него въпросът за мястото, дето е бил погребан последният средновековен български патриарх, трябва да се счита за разрешен. Евентуалните противници на тази теза трябва да докажат къде другаде, ако не под олтара на черквата „Св. архангели Михаил и Гавриил“ в двора на Бачковския манастир „Св. Богородица“ партиарх Евтимий е бил погребан.

При положение че една нова научна дискусия относно гроба на патриарх Евтимий не обори по решителен начин доводите на обоснованата по-горе теза, въпросът трябва да се счита за окончателно разрешен и от името на признателното потомство на това свещено за всеки българин място трябва да бъде поставена паметна плоча.

Накрай авторът на това изследване смята за свой дълг да напомни за становищата по този въпрос на низ видни български историци и археолози, сред които се открояват: академик Васил Златарски (Летопис на БКД, кн. 6/1905), академик Стефан Цанков („Патриарх Евтимий“. София, 1906), академик Иван Гошев (Годишник

на Софийския университет, БФ, т. 8/1931), академик Кръстю Миятев (Българска историческа библиотека, кн. 1/1932), Станимир Станимиров (сп. „Отец Паисий", кн. 7/1935). Макар техните становища да не са подкрепени от изследвания, основани върху точни експериментални методи, а само върху исторически свидетелства и дълбоко вкоренения в народната памет исторически спомен, не само не са опровергани от научни доводи, а са потвърдени от извършените експерименти със съвременни научни средства: фотография с инфраматериали I—850 и отразени ултравиолетови лъчи върху ортохроматичен фотоматериал МО—1, микрохимически и лазерен анализ, а също и от експертизата на останките от богослужебни одежди, намерени в разкрития през 1905 година предполагаем гроб на патриарх Евтимий Търновски.

Културният историк отдавна е отредил на Евтимий Търновски достойно място в онова ярко съзвездие, дето сияят братята Кирил и Методий, Климент Охридски и Паисий Хилендарски. И това място безсмъртният народен подвижник заема с достойнство не само понеже животът и делотому се преплитат с една колко-

то величава, толкова и трагична епоха от българската история, не само поради великия си характер и необикновеното си творческо дарование, но преди всичко поради изключителните му заслуги за духовното възвисяване на българския народ, за международното преутвърждаване на културния авторитет на България.

И тези негови заслуги повелително налагат гробът му в Бачковския манастир „Св. Богородица“ да бъде превърнат в материален израз на всенародното преклонение пред неговата памет, в национална светиня.

КОМЕНТАР

1) Виж съответния текст на Похвалное иже в сватъих отца нашего ѥѵ҃ѳимїа у E. Kałużniacki „Aus der panegyrischen Literatur des Südslaven". Wien, 1901. Сравни и текста, стр. 216 и след. на „Похвално слово за Евтимий" от Григорий Цамблак по изданието на Пеньо Русев, Иван Гълъбов, Ангел Давидов и Георги Данчев. София, БАН, 1971. Среднобългарски текст в превод на новобългарски: „Варваринът реши след това чудо да пресели гражданите на изток (защото такава бе и заповедта на царя), а божия човек да изпрати на заточение в Македония."

2) За обхвата на областта *Македония* през Средновековието виж обяснения в „Извори за българската история, Fontes Graeci", т. III, V—VII. София, БАН, 1960—1968.

3) Тази теза е отлично аргументирана от Станимир Станимиров в статията „Бачковският манастир от 1086 до 1402 година", публикувана в сп. „Духовна култура", кн. 7—10/1939, към която препращам читателя. Аргументи за това авторът на статията намира както в Похвалното слово на Григорий Цамблак за патриарх Евтимий, цитирано в бележка 1 по-горе, така и от текста на Божствена слѫжба с҃тыѧ литѵргїа дїакѡнскаа кѵ҃р ѥѵ҃ѳимїа патрїар ха тръновскаго, публикувана от Полихроний Сырку в „К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке", т. I. СПб., 1890.

4) Годината 1394 е посочена от Йоасаф Бдински в неговото съчинение Похвалное и отчестн чюдес и жителства преподобнїе и трєблаженнїе матере наше филотее — SЦR — 6902—5508 (изминалите години от „създание мира сего" по цариградската ера) = 1394. но по-вероятно е заточението на патриарх Евтимий да е станало през есента на 1393 година. след установяването на турска администрация в Търновград. Грешката от една година, допусната от Йоасаф Бдински, е обяснима.

5) Виж текст в „Исследования по русскому языку". Издание Отделения русского языка и словесности ИАН. т. I, СПб., 1885 — И. В. Ягич „Разсуждения южно-славянской и русской старины о церковно-славянском языке", глава V: „Книга Константина Философа о писменех".

6) Под *Скитски страни* в ония години се подразбира Влашката равнина до Карпатите, а под *Загорие* — Северна България.

7) В превод на новобългарски този среднобългарски текст гласи: „Ако и да не съм съвършен художник. защото не достигнах великия онзи художник на славянската писменост, казвам, отценачалника търновски господин Евтимия. който и наистина се яви като светило на онези страни и дори досега чак до реката. която се нарича Марица, и в Скитските страни и Загорие. но ще дам образ. стоплен с божествена любов. та тъй и недостигащото да допълня, защото на тогова чудния в словото Андроник от Романийската област от малък му бе ученик, а на мене той беше учител по писанията..." Наред с това този паметник. чийто оригинал се съхранява в патриаршеската библиотека в Сремски Карловци (Югославия), свидетелствува, че Евтимий Търновски е напра-

вил книжовна реформа в тръновскѣхъ бо странахъ тоест в България ученїю основанїе положивъ, злобѣ искорѣнивъ, и никто же сопротивъ емоу ста.

8) Виж Г. Иванов „Исторически известия и предания из Ловешко" — Известия на историческото дружество в София, кн. 4/1915. Сборникът се съхранява в Ловешкия градски музей и се състои от 26 статии, повечето с апокрифно съдържание, без начало и край. Последните две са съчинения на Константин Костенецки. Приписката на неизвестния книжовник всъщност е добавка към пътеписа на Константин Костенецки за Палестина. Сборникът е датиран XV век от самия негов намервач и изследвач Г. Иванов — виж „Ловеч и Ловешко", кн. II 1930.

9) ЅЇѦѦ — 6901—5508 = 1393. Султан Мурад I е убит на Косово поле не през 1393, а през 1389 година.

10) Стенимѣхъ — не Станимака, а Станимашко.

11) „Петриотиса" — Петричка (ἡ Παναγία τῆς Πετριτζηώτης) „Св. Богородица Петричка", наречена така поради намиращото се наблизо някогашно българско село Петрич (сега изчезнало), на гръцки Πετριτζός.

12) „Владетелите на нечестивите времена" — османските завоеватели; през тези времена (робството) по разбирането на средновековните хора Христовата правда е била потъпкана.

13) Среднобългарски текст в превод на новобългарски: „Но за този гореспоменат Константин ще отбележа малко от онова, което от негови сродници научих. Казват, че бил ученик на някой си Андрей от учениците на Евтимий, бившия патриарх Търновски при христолюбивия последен български цар Шиш-

ман по волята на всесилния бог лишен от живот и от царство от измаилския цар Баязид, син на цар Мурад, убит на Косово [поле] от Милош в година 6901. Тогава и Евтимий бе в Станимашко заточен, дето и завърши живота си, като остави много книжовни трудове: житията на цар Константин, на преподобна Петка, на Иван Рилски, на Иларион Мъгленски, на Филотея Аргишка, на света Неделя и много други. Понеже храмът на [Света Богородица] Петриотиса бе съборен до основи от владетелите на нечестивите времена, затова и гробът на светеца незнаен остава до днес. Този Константин, понеже от мальк страх божий доби, на книжовно учение се отдаде. Дошел до манастира, дето намери малко Евтимиеви ученици, самия светейши Евтимий не намери жив."

Среднобългарските текстове се публикуват без ударения. За по-голяма яснота някъде са поставени разделителни знаци.

14) В „Разяснено изложение за буквите" е упоменат Андроник, а в приписката към Ловешкия сборник от XV век Андрей. Възможно е наистина да става дума не за един, а за двама различни ученици на Евтимий Търновски. Както е известно през 1425 година Андрей, наречен Бачковски, съставя вероятно в Бачковския манастир сборник-панегирик (ЦИАМ № 182), съдържащ и няколко произведения на великия подвижник.

15)Върху историята на Бачковския манастир най-много изследвания е публикувал Станимир Станимиров. Между тях интерес представляват: „Основаване на Бачковския манастир" — сп. Духовна култура, кн. 3—8 1940; „Бачковският манастир от 1086 до 1402 година" — сп. Духовна култура, кн. 7

10/1939; „Бачковският манастир през XV век“ — Известия на историческото дружество, кн. 14—15/1937; „Бачковският манастир през втората половина на XVI и през XVII век“ — Известия на историческото дружество, кн. 18/1940; „Бачковският манастир през XVIII век“ — Известия на историческото дружество, кн. 7—8/1928; „Бачковският манастир през XIX век“ — сп. Родина, год. II/1939 и „Бачковският манастир в миналото до <средата на XIX век>“ — сп. Отец Паисий, кн. 7/1935.

Виж също: Васил Кънчов. Станимака и Бачковският манастир <Пътни бележки> — сп. Български преглед, кн. 7/1897; И. И. Соколов. Грузинският <Бачковският> манастир във Византия. Станимака, 1907; Йордан Иванов. Асенова крепост над Станимака и Бачковският манастир — Известия на Българското археологическо дружество, т. II/1911; архимандрит Паисий Пастирев. Петричко-Бачковският манастир и гробът на Евтимий, патриарх Търновски, Станимака, 1928; Радослав Леваков. Бачковският манастир „Успение на св. Богородица“ в миналото. Станимака, 1929; Иван Гошев. Нови данни за историята и археологията на Бачковския манастир — ГСУ, БФ, т. 8/1931; Кръстю Миятев. Манастирът „Св. Богородица Петричка“ при Бачково — Българска историческа библиотека, кн. 1/1932; епископ Йона. Бачковският манастир. София, 1956; архимандрит Климент Рилец. Кратък пътеводител на Бачковския манастир. София, 1967; А. Шанидзе. Великий доместик запада Григорий Бакурианис-дзе и грузинский монастыр основанный им в Болгарии. Тбилиси, 1970; Ломоури, Нодар. К истории грузинского Петрицонского монастыря <Бачковский монастыр

в Болгарии> Тбилиси, 1981; Славчо Кисьов. Бачковският манастир. Исторически очерк-пътеводител. София, 1983.

16) Сава Бобчев и Любен Динолов „(Бачковската костница. Историко-архитектурно и метрично изследване". София, 1960.

17) Кръстю Миятев „Архитектура на средновековна България". София, 1965. с. 180.

18) Пак там, с. 221—222.

19) Изрично на мнение, че намиращият се в Бачковския манастир до съборния храм („старата Пакурианова църква") гроб на патриарх Евтимий след разрушаването на храма от турците губи облик („обезличил се тогава и гробът на Евтимий заедно с много други светини, скъпоценности и исторически материали") — Кръстю Миятев в статията „Манастирът Св. Богородица Петричка при Бачково" — Българска историческа библиотека, кн. 1/1932.

20) Радослав Леваков в посочената по-горе своя книга неоснователно приема, че разрушаването на старата черква „Св. Богородица" от турците е станало към средата на XVI век. В такъв случай то не би могло да намери отражение в приписката към Ловешкия сборник от XV век, съставен от неизвестен ученик на Константин Костенецки.

21) Обилни доказателства за отношението на околното население към Бачковската обител съдържат помениците на манастира — виж цитираната по-горе студия на Иван Гошев.

22) Louis Petit. Typikon de Grégoire Pacourianos pour le Monastère de Péritzos <Bačkovo> en Bulgarie — Приложение към т. XI, вып. 3—4/1904 на „Византийски временник". Виж и успоредния текст на гръцки и български в превод на Г. Цанкова-

Петкова, П. Тивчев и В. Тъпкова-Заимова и посочената там литература в т. XIVна „Извори за българската история". София, БАН, 1968. Виж също: „Типик Григория Пакуриана". Отг. ред. Г. Г. Литаврин. Ереван, 1978. — До 1189 година Бачковският манастир „Св. Богородица" е напълно автономен, от 1190 влиза в пределите на Епирското деспотство. За малко време през 1204 е в пределите на така наречената Латинска империя, през 1205 година заедно с околните земи е отвоюван от цар Иваница (Калоян); през 1247 година при наследниците на цар Иван Асен II попада във византийски ръце; през 1344 г. е върнат в пределите на българската държава, за да бъде включен през 1363 г., след завоюването на Пловдив, в рамките на Османската империя. Решителен опит да завладеят манастира гърците правят през XVII век. Израз на това е грамотата на цариградския патриарх Кирил Лукарис от 15.II.1628 година. При все че през XVII, XVIII и XIX век гръцкият елемент добива надмощие в манастира, българи монаси никога не липсват в него, а освен това околното българско население винаги е гледало на него като на българска светиня. Под ведомството на Българската православна църква Бачковският манастир преминава през 1894 година.

23) Примери за разграбване и унищожаване на български ценности в Бачковския манастир виж в цитираната по-горе студия на Иван Гошев „Нови данни за историята и археологията на Бачковския манастир".

24) Този доклад по-късно е публикуван и в отделна брошура. Виж: Доклад на комисията по изследване откритието св. мощи на последния български патриарх Евтимия. Издава Св. Синод на Бъл-

гарската църква. София 1906. Виж и Допълнение към доклада за откриване мощите на патриарх Евтимия — „Църковен вестник", бр. 3/20.I.1906.

25) Акт за откриване гроба на патриарх Евтимий е съставен и от околийския управител на Станимака с дата 9.XII.1905. И в двата акта се взема положително отношение към направеното откритие.

26) Вековната традиция да се пали кандилце над предполагаемия гроб на патриарх Евтимий е нарушена през 1870 година при налагането на схизма на възстановената автокефална Българска православна църква от Цариградската така наречена вселенска църква, когато в Бачковския манастир връх взема монашеството от гръцки произход.

27) Становището на комисията, че двойният епитрахил е едно от патриаршеските отличия, не е основателно. Такова каноническо отличие притежава само александрийският патриарх. Освен това комисията неправилно е преценила запазените останки от богослужебни одежди и инсигнии. Намерени са всъщност в гроба: два омофора — голям и малък — от еднакъв произход и старинност, един епитрахил-орар от древен произход и един епитрахил от по-ново време, очевидно останка от друго погребение, но не и архиерейска мантия.

28) Според архимандрит Паисий оловната плоча с надписа била държана две денонощия в смес от оцет и спирт и търкана с парче от козинява конска торба — виж „Петричко-Бачковският манастир...", цитиран по-горе, т. 15.

29) За него виж Стефан Бобчев „Бившият скопски митрополит Теодосий" — Летопис на БАН, кн. 9 192[illegible].

30) Виж текст в книгата на архимандрит Паисий

„Петричко-Бачковският манастир..:" Станимака, 1928.

31) Виж Μεγάλη ελληνική Ἐγκυκλοπαιδεία, τ. 22 Αφηναὶ 1933. На това мнение е и Станимир Станимиров в цитираната по-горе негова статия „Бачковският манастир през XV век".

32) Виж и Православные епископы и патриархи Константинопольские — Энциклопедический словарь Брокгауз-Ефрон, т. 23, СПб., 1898.

33) Ἐν Κωνσταντινουπόλει [1890].

34) Върху действителните причини за низвъргването на Симеон Трапезундски и върху дейността му след възстановяването му на патриаршеския трон през 1482 година виж Steven Runciman „Das Patriarchat von Konstantinopel vom vorabend der Türkischen Eroberung bis zum griechischen Unabhängigkeitskrieg. München, 1970, S. 189—190.

35) Такава възможност допуща 90-то правило на Номоканона: Архїерей же аще премѣнитъ образъ снрѣчь аще станетъ сѵ̈мнинномъ да не дѣйствуетъ ктомѡ̀ ст҃ителское ѵто ѿнюдъ ниже с҃щенническое (текст „Великъ требникъ". Москва, 1760). Така проф. В. Златарски се опитва да обясни защо патриарх Евтимий е бил погребан в схимническо облекло.

36) Като основна грешка на комисията, в която участвува проф. В. Златарски, наричана по-долу от нас *първа*, трябва да се посочи усилието намерените в гроба смъртни останки (кости) да бъдат обявени за мощи, за свещени. Вниманието следователно се е насочило не към гроба, като материализация на историческия спомен за великия подвижник, а към намерените кости, част от които могат и да не принадлежат на покойния патриарх Евтимий, понеже гробът му е бил възстановен след големи разруше-

ния и е напълно допустимо да е станало смешение между неговите кости и костите на покойника, погребан в съседния гроб.

37) По времето на патриарх Евтимий Търновски — края на XIV — началото на XV век — архиереите не носят още нито митра, нито жезъл. Вместо жезъл употребяват обикновена патерица. Тогава и архиереите използуват като богослужебна одежда обикновен филон и само в изключителни случаи обличат сакос. Патриарх Евтимий е бил погребан в обикновен филон. Останки от него са запазени наред с останките от двата омофора и епитрахила-орар. Архиерейската мантия по това време също така още не е била в употреба — сравни „Свещени одежди и инсигнии" от доц. протойерей Бл. Чифлянов — сп. „Духовна култура", кн. 3/1973.

38) Виж показанията му в протокол № 55/10.XI.1911 година на Св. Синод на Българската православна църква. — ЦДИА.

39) За него виж Al. Alba „Архимандрит Паисий Пастирев: Животопис". Станимака, 1928.

40) Виж протоколи № 2/23.II.1906, 15/20.III.1906, 32/15.VI.1906 и 52/31.X.1906 година на Св. Синод на Българската православна църква — Централен държавен исторически архив, фонд 791, а. е. 18. В тези протоколи се разглежда положението на архимандрит Паисий като игумен на Бачковския манастир и се взема отношение към отправените срещу него обвинения с цел да бъде компрометиран и отстранен от този пост.

41) За съжаление слухът за мистификация получава широко разпространение сред научните работници. Виж напр. студията на Васил Киселков за Евтимий Търновски в „Проуки и очерти по старо-

българска литература". София, БАН, 1956 — отговорен редактор Иван Дуйчев.

42) По-късно архимандрит Паисий е възстановен като игумен на Бачковския манастир и изпълнява тази длъжност от 1923 до 1927 година, когато е пенсиониран.

43) По това време тази длъжност изпълнява д-р Богдан Филов (1883—1945).

44) Йордан Иванов (1872—1947), професор по славянска филология в Софийския университет „Климент Охридски".

45) Става дума за съборната манастирска черква „Св. Богородица", издигната на мястото на съборената от турците стара черква около средата на XV век.

46) Дали оловната плоча „по материал" е от времето на патриарх Евтимий, анкетьорите не биха могли с просто око да установят. При направените експертизи се установи, че се касае за непречистено олово, получено от някое местно рудонаходище, понеже в него освен сребро и цинк се намират и доста редки метали.

47) С курсив — текстуално аргументите на анкетьорите Йордан Иванов и Богдан Филов, тъй както са формулирани в посочената по-горе статия, поместена в т. II/1911 на Известия на българското археологическо дружество.

48) Виж например графиката на „Хилендарско евангелие" от 1520 година (Ленинградска публична библиотека F I 596), стр. 145 на „Палеографски албум на јужнословенското кирилско писмо", съставен от проф. Вл. Мошин (Скопие, 1966).

49) Виж нашето изследване „Български първопечатни книги от XVI—XVIII в." — Годишник на бъл-

гарски библиографски институт, т. IX/1963.

50) Същата книга е преиздадена през 1536 и 1547 година и е била доста разпространена. Рядко е само първото издание. Същият тип букви е присъщ и на другите венециански издания от печатницата на Божидар Вуковик и неговия син Винценцо.

51) Публикацията на „Житие на света Петка“ от Евтимий Търновски в „Молитвослов“ от 1527 година е първото оригинално отпечатано произведение на български автор. Първа българска печатна книга е „Служебник“, публикуван на средновековен български език в румънския град Търговище през 1508 година, но неговият текст не е оригинален.

52) Виж в. Поглед, бр. 13/29.III.1971 „Открит ли е гробът на патриарх Евтимий“. Историята на откриването на предполагаемия гроб на патриарх Евтимий е предадена от автора на статията неточно. Липсват каквито и да било доказателства, че в Бачковския манастир през 1704 година е бил погребан пловдивският митрополит Дамаскин и че през 1484 година в манастира се бил усамотил цариградският патриарх Симеон Трапезундски „поради женски сплетни“. Удивление буди твърдението на автора на статията, че докладът на комисията, анкетирала откритието, в чийто състав влиза най-значителният български историк проф. Васил Златарски, съдържал „ненаучни, даже фантастични елементи“. В случая проф. Златарски може да не е преценил правилно някои обстоятелства, но той никога не се е занимавал с фантастика.

53) Виж приложение № 4 в края на студията.

54) Виж („Ευχολόγιον sive Rituale Graecorum Complectens ritus et ordines...“ Opera R. P. Jacobi Goar. Editio secunda. Venetiis, MDCCXXX [1730]. p. 98 и след.

55) Виж Ἰωάννου Μ. Φουντουλή „Λογική λατρεία“ Θεσσαλονίκη, 1971, р. 37, дето е поместено изображение на архипастир с епитрахил-орар в кодекс от 1396 година, съхраняван в Атинската народна библиотека под № 2717.

56) Виж L. Petit “Typikon de Grégoire Pacourianos“ — цитирано по-горе; виж и S. Kauchtschischvili „Typicon Gregorii Pacuriani“. Thbilisiis, 1963.

57) Оловната плоча с надписа се съхранява в Църковния историко-археологически музей при Св. Синод на Българската православна църква в София под № 7913, а намерените в гроба останки от архиерейско облачение под № 7960.

58) Не е без значение да се знае и мнението по този въпрос на академик Иван Гошев, директор на ЦИАМ. В инвентарния опис на документалния фонд, дето под № 9259 е описана най-старата снимка на плочата, през август 1939 година Гошев е записал собственоръчно следното: „От моите разучавания излиза, че плочата наистина е от по-късно време (може би откъм 1590 г., когато се копаело, за да се строи храмът)...“ За съжаление съображенията си за това Иван Гошев не сочи.

59) Затова житието му липсва в „Афонский патерик или жизнеописание святых на святой Афонской горе просиявших“, ч. I—II. Москва, 1897. То липсва и в съставения от Филарет Черниговски сборник от жития „Святые южных славян“. Киев, 1865.

60) Кондакия в Бжтвенаа слжба стыхъ литургїа дїакωнскаа кънгбо єѵѳѵмїа патрїарха тръновскаго в така наречения „Евтимиев служебник“ — пергаментов свитък, съхраняван в библиотеката на Зографския манастир на Атон — виж текст у П. Сырку „К ис-

тории исправления книг в Болгарии в XIV веке, том I — Литургические труды патриарха Евфимия Терновского" СПб., 1890. — Според Васил Златарски (Летопис на БКД, кн. 6/1906) „Евтимиевият служебник" е създаден от патриарх Евтимий в Бачковския манастир. Служебникът е бил отнесен на Атон вероятно през XV век от група монаси, напуснали манастира поради запустяването му след разграбването му и разрушаването на съборния храм.

61) Като се имат предвид известни събития в живота му, приема се, че Евтимий Търновски е роден през 1330 година — виж нашия труд „Тринадесет века българска литература", синхронен репертоар, том I. София, Наука и изкуство, 1983, както и нашия исторически очерк „Патриарх Евтимий". София, Издателство на Отечествения фронт, 1970.

62) Виж приложение № 1, 2, 3 в края на студията.

ПРИЛОЖЕНИЯ

1)

ПРОТОКОЛ* № 4

Днес на 13.XII.1971 год. подписаният МАНОЛ БОЖИЛОВ ЗЛАТЕВ, експерт-физик при НИКК — ГУНМ-МВР, извърших настоящата техническа експертиза на основание постановление, заведено под вх. № 5089 на Централен църковен историко-археологически музей при Св. Синод.

ОБЕКТ НА ЕКСПЕРТИЗАТА: Оловна плоча с надпис, свързана с гроба на патр. Евтимий Търновски, инв. № 7913.

---

* Оригиналните екземпляри на приложените четири протокола за извършените експертизи се съхраняват у мене. По един заверен препис от тях се пази в архивата на Църковния историко-археологически музей при Св. Синод на Българската православна църква, дето се съхраняват намерените вещи и останки в предполагаемия гроб на патриарх Евтимий Търновски в Бачковския манастир.

ЗАДАЧА НА ЕКСПЕРТИЗАТА: Анализ на оловната плоча относно състава на употребените материали в надписа и на другите вещества, които се намират по повърхността на плочата.

ОГЛЕД, ИЗСЛЕДВАНЕ И РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО: Представената оловна плоча е с неравна повърхност с изписан текст. Върху цялата плоча визуално се забелязват следи от багрило с жълто-оранжев цвят.

За търсене на неорганична съставка в багрилото, с което е изписан текстът, се направи изследване и фотографиране в инфрачервени лъчи с дължина на вълната 850 ммк на инфрафотоматериал I—850. Свойството на инфрачервените лъчи да имат по-голям коефициент на отражение от неорганичните вещества спрямо органичните даде възможност да се проявят следи от неорганично вещество в местата, където визуално се забелязваха следи от багрило с жълто-оранжев цвят (вж. ф. к. № 1).

Проведено бе изследване и фотографиране в отразени ултравиолетови лъчи с дължина на вълната 275 ммк. върху ортохроматичен фотоматериал МО—1. Вследствие на по-големия коефициент на поглъщане на ултравиолетовите лъчи от органичните вещества спрямо неорганичните се прояви текстът върху оловната плоча,което от своя страна говори за съдържание на органична компонента в багрилото, с което е изписан текстът (вж. ф. к. № 2).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: В резултат на горното из-

следване може да се твърди, че багрилото, с което е изписан текстът върху представената оловна плоча, съдържа в себе си неорганични и органични вещества, като преобладаваща в сегашното състояние на плочата е органичната компонента.

Експерт: (п) М. ЗЛАТЕВ

2)
ПРОТОКОЛ

за анализ на техниката на изпълнение на надписа на оловна плоча, собственост на Централния църковен исторически и археологически музей, инв. № 7913

Анализът бе извършен по предложение на литературния историк ИВАН БОГДАНОВ от проф. НИКОЛАЙ ЙОРДАНОВ — Институт по обща и неорганична химия при БАН, гл. ас. АСПАРУХ ПЕТРАКИЕВ — Физически факултет при СУ и н. с. АЛЕКСАНДЪР САВОВ — Национален институт за паметници на културата при КИК.

Резултати:

Микрохимически и спектрално бяха идентифицирани растителна черна и охра, нанесена върху нея. Като свързващо вещество хромато-

графски бе идентифициран казеин. В ултравиолетова светлина черната боя флуоресцира вследствие съдържащите се в нея органични вещества. Охрата също флуоресцира, което се дължи било на миграция на черната боя в нея при „темперно“ полагане, било на прибавяне на малко черна към охрата и за известно потъмняване на тона ѝ.

Надписът е изпълнен по маниера на старите техники, т. е. върху слоя свързвател от млечен казеин е нанесена черната боя, а върху нея охрата, евентуално в смес с малко черна.

София, 12.XII.1971 год.

(п) проф. Н. ЙОРДАНОВ
(п) гл. ас. А. ПЕТРАКИЕВ
(п) н. с. А. САВОВ

3)

ПРОТОКОЛ

за допълнение на протокола от 12.XII.1971 год. за анализ на техниката на изпълнение на надписа върху оловната плоча, собственост на Централния църковно-исторически и археологически музей, инв. № 7913

На допълнително поставените въпроси от страна на литературния историк ИВАН БОГ-

ДАНОВ, София, ул. „Цар Борис I“, 84 — професор НИКОЛАЙ ЙОРДАНОВ, Институт по обща и неорганична химия при Българската академия на науките, главен асистент АСПАРУХ ПЕТРАКИЕВ, Физически факултет при Софийския университет и научният сътрудник инж. АЛЕКСАНДЪР САВОВ, Национален институт за паметниците на културата при Комитета по изкуствата и културата — даваме следните отговори:

1. При микрохимическия и лазерния микроспектрален анализ на оловната плоча се установи, че тя се състои от нерафинирано олово от местни полиметалически находища. Освен цинк и сребро в оловото се срещат малки количества калай, магнезий, манган, волфрам, желязо, алуминий, силиций, кобалт, стронций, ванадий и злато.

2. Повърхността на оловната плоча е силно корозирала, което освен на примесите вероятно се дължи на по-тежките условия, при които тя се е намирала в контакт с околната среда. Корозията е засегнала повърхността след полагането на надписа, което е видно от снимката, направена в отразени ултравиолетови лъчи. Плочата е била навита на руло, което под действието на натиск е сплескнато, и корозията е засегнала предимно ония участъци от кривините, които са били в контакт със средата.

3. С течение на времето надписът върху плочата е претърпял промени. Част от него е полу-

изтрита. Двата пласта боя не навсякъде са запазени. Изтриването вероятно се дължи и на опити повърхността на плочата да бъде почистена по механичен начин. Свидетелство за това е потънкият пласт от оловен окис върху някои участъци на плочата. Като разтворител вероятно е употребена разредена оцетна киселина.

София, 25.IV.1972 год.

(п) проф. Н. ЙОРДАНОВ
(п) гл. ас. А. ПЕТРАКИЕВ
(п) н. с. инж. А. САВОВ

4)
МНЕНИЕ

на протойерей БЛАГОЙ ЧИФЛЯНОВ, доцент по литургика в Софийската духовна академия „Св. Климент Охридски", за останките от богослужебни одежди, произхождащи от предполагаемия гроб на патриарх Евтимий в Бачковския манастир

По предложение на литературния историк ИВАН БОГДАНОВ във връзка с предприетите от него изследвания за гроба на патриарх Евтимий прегледах внимателно останките от богослужебни одежди, намерени през 1905 година в предполагаемия гроб на патриарх Евтимий в

Бачковския манастир, съхранявани понастоящем в Централния църковен историко-археологически музей при Св. Синод в София. При този преглед установих следното:

1. Запазени са изгнили и разкапани от времето останки от два архиерейски омофора — голям и малък. И двата омофора са направени от съвсем еднакъв плат, обточени са с еднакви галони и апликирани с еднакви кръстове. Няма съмнение, че те образуват един комплект, принадлежащ на духовник в архиерейски сан (епископ, митрополит, архиепископ. патриарх).

2. Запазени са изгнили и разкапани останки от два епитрахила, различни по вид. Единият от тях във вид на дълга стола — орар без копчета и петлици с характерни пискюлчета по три от всяка страна, е явно старинен. От другия е запазена само долната част на двата плата, без горната част, която лежи на врата. Двата плата са скачени в долния си край, което свидетелствува за по-късен произход.

3. Не съществуват останки от архиерейска богослужебна мантия, за каквато се говори в протокола на първоначалната комисия. И това е обяснимо, понеже през Средновековието мантията като богослужебна одежда още не е в употреба, а архиереите са употребявали мантия от обикновен плат като връхна дреха.

София, 25 април 1972 година

(п) прот. Б. ЧИФЛЯНОВ

МОГИЛА ПАТРИАРХА ЕВФИМИЯ— НАЦИОНАЛЬНАЯ СВЯТЫНЯ

Исследование Ивана Богданова

Резюме

Опираясь на комплексные методы исследования, автор устанавливает подлинность могилы патриарха Евфимия Тырновского, обнаруженного в 1905 году на территории Бачковского монастыря Пресвятой Богоматери.

Подвергая критическому анализу доклады двух комиссий, которым в 1905 и 1911 годах Синод Болгарской православной церкви поручил исследовать место предполагаемого захоронения, а также исследуя ряд письменных памятников и исторических свидетельств, автор приходит к выводу, что могила патриарха Евфимия Тырновского не может находиться в каком-либо другом месте, кроме как в Бачковском монастыре, именно там, где он был обнаружен в 1905 году. Однако, как указывает И. Богданов, это могила — перезахоронение, а первичная могила была восстановлена в начале XVII века.

В то же время, на могиле, раскрытой в 1905 году, обнаружена свинцовая плита с памятной надписью. С помощью современных научных средств автор доказывает ее подлинность. Тем самым он опровергает слух, бытующий среди некоторых ученых, о том, что надпись на могиле патриарха Евфимия в Бачковском монастыре фальсифицирована, а сама могила является плодом мистификаций. Указывая на исключительные заслуги патриарха Евфимия Тырновского перед народом и Отечеством, автор предлагает объявить могилу патриарха болгарской национальной святыней.

DAS GRAB PATRIARCH EUTHYMIOS' — EIN NATIONALDENKMAL

Studie von Iwan Bogdanow

Resümee

Unter Nutzung komplexer Untersuchungsmethoden bestätigt der Autor die Identität des im Jahre 1905 im Kloster „Heilige Gottesmutter" in Batschkowo entdeckten Grabes von Patriarch Euthymios von Tarnowo.

Nach einer kritischen Analyse der Berichte zweier Kommissionen (von 1905 und 1911), die vom Synod der Bulgarischen Orthodoxen Kirche beauftragt waren, die Entdeckung zu überprüfen, stellt der Autor beim Vergleich einiger Schriftdenkmäler und historischer Quellen fest, daß sich das Grab des Patriarchen Euthymios von Tarnowo an keinem anderen Ort außer im Kloster Batschkowo befinden kann, dort, wo es 1905 entdeckt wurde, daß es sich bei diesem Grab jedoch nicht um das ursprüngliche, sondern um ein sekundäres handelt, das ursprüngliche wurde Anfang des 17. Jahrhunderts wiederhergestellt.

Aus jener Zeit stammt auch die Gedenkinschrift auf der Bleiplatte, die bei der Entdeckung des Grabes im Jahre 1905 gefunden wurde. Der Autor weist ihr Alter mit modernen wissenschaftlichen Methoden nach und widerlegt damit das bei einigen Wissenschaftlern festgefahrene Vorurteil über die Fälschung der Inschrift und die Mystifikation des Grabes Patriarch Euthymios' im Kloster Batschkowo. Außerdem schlägt der Autor vor, diesen Ort in Anbetracht der hervorragenden Verdienste Euthymios' von Tarnowo um sein Land und sein Volk zum bulgarischen Nationaldenkmal zu erklären.

THE TOMB OF PATRIARCH EUTHYMIUS — A NATIONAL RELIC

Summary
of the study by

Yvan BOGDANOV

The author has established the authenticity of the Tomb of Patriarch Euthymius of Turnovo by using modern methods of research. The tomb was found at the Church of the Holy Virgin in the Monastery of Bachkovo in 1905.

In 1905 and later on in 1911 the Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church set up two commissions to investigate the ruins of the tomb on spot. Mr Bogdanov has studied the reports of these two commissions and has compared them with a number of written monuments and historical certificates to verify the fact that the tomb of Patriarch Euthymius of Turnovo has always been and still stands in the Monastery of Bachkovo, where it was first unearthed in 1905, though this tomb is not the original one, but its restored version dated back to the beginning of the 17th century.

The memorial inscription on the lead plaque, which was found in the 1905 tomb, too, is dated back to the same period of time. The author has used modern scientific methods to establish its ancient authenticity. In this way he disproves the deeply rooted impression, which abides as a firm conviction among scientists of an older generation, namely that the inscription has been forged and the whole truth about the Bachkovó Monastery Tomb of Patriarch Euthymius mystically obscured. In view of Patriarch Euthymius' exceptional credits to nation and homeland, Mr Bogdanov proposes that this place should be proclaimed a National Relic.

УПОМЕНАТИ И ЦИТИРАНИ ИМЕНА

Алба, Ал. — 101
Ананий Сливенец, йеромонах — 81
Андрей Бачковски — 16, 95
Андроник Бачковски — 14, 16, 95
Апасий Пакуриан — 21
Бобчев, Сава — 97
Бобчев, Стефан — 99
Богданов, Иван — 13, 108, 109, 111
Боев, Петър — 71
Вуковик, Божидар — 103
Гедеон, Мануил — 36
Генадиос Схоларис, цариградски патриарх — 18
Гоар, Р. П. Якоби — 72, 103
Гошев, Иван — 12, 15, 16, 61, 89, 96, 97, 98, 104
Григорий, йеродякон — 31
Григорий Пакуриан — 21, 22, 26, 37
Григорий Цамблак — 11, 80, 92
Гълъбов, Иван — 92
Давидов, Ангел — 92
Дамаскин, пловдивски митрополит — 103
Даниил, пловдивски митрополит — 26
Данчев, Георги — 92
Динеков, Петър — 13
Динолов, Любен — 97
Дуйчев, Иван — 102
Евтимий, йерусалимски патриарх — 75
Евтимий, търновски патриарх — 8—12, 19, 21, 23, 28, 31, 39, 42, 45, 52—54, 61, 64—66, 68, 70, 75, 76, 80, 82, 84, 89, 90, 93, 95, 99—101, 103, 105

Захарий Зограф — 82
Златарски, Васил — 12, 31, 34, 35, 37, 38, 55, 78, 79, 89, 100, 105
Златев, Манол — 85, 106
Иван Александър, български цар — 12, 28
Иван Асен II, български цар — 98
Иван Рилски — 80
Иваница, български цар — 98
Иванов, Гено — 94
Иванов, Йордан — 13, 43, 44, 46, 52, 55, 59, 60, 64, 65, 79, 96, 102
Иванов, Петър — 18
Иречек, Константин — 19
Йоасаф Бдински — 93
Йона, епископ — 96
Йорданов, Николай — 85, 108, 110
Калужняцки, Емил — 92
Карский, Е. Ф. — 62
Каухчишвили, С. — 104
Качановски, Владимир — 17
Кирил, славянобългарски първоучител — 80, 90
Кирил Лукарис, цариградски патриарх — 98
Киселков, Васил — 12, 101
Кисьов, Славчо — 96
Климент Охридски — 90
Климент Рилец, архимандрит — 96
Константин Костенецки — 13, 14, 94,
Кънчов, Васил — 96
Леваков, Радослав — 96, 97
Ломоури, Нидар — 96
Макарий, архимандрит — 59, 72
Максимос III, цариградски патриарх — 36
Матей, йеромонах — 16, 81
Матей, монах, 47
Мелхиседек, йеромонах — 31
Методий, йеродякон — 40, 45, 47, 59, 62, 68, 72
Методий, славянобългарски първоучител — 80, 90
Миятев, Кръстю — 90, 96, 97
Мошин, Владимир — 102
Мурад I, турски султан — 94
Неофит, архимандрит — 31
Паисий, архимандрит — 31, 40, 42, 53, 58, 59, 62, 74, 96, 99, 102
Паисий Хилендарски — 19, 81, 91

Петракиев, Аспарух — 85, 108, 110
Платон, йеромонах — 31
Попов, Христо — 12
Пти. Луи — 97, 104
Рафаил I, цариградски патриарх — 36
Русев, Пеньо — 92
Рънсиман, Стивен — 100
Савов, Александър — 85, 108, 110
Симеон Трапезунтски, цариградски патриарх — 35, 36, 37, 100, 103
Сирку, Полихрон — 92, 104
Соколов, И. И. — 96
Станимиров, Станимир — 13, 92, 95, 100
Теодосий, бивш скопски митрополит — 35, 37
Теофилакт Охридски — 19
Тивчев, П. — 97
Тъпкова-Заимова, В. — 97
Филарет, йеромонах — 31, 43
Филарет Черниговски — 104
Филов, Богдан — 102
Фунтулис, И. М. — 72, 104
Цанков, Стефан — 12
Цанкова-Петкова, Г. — 97
Чифлянов, Благой — 72, 101, 111
Чолаков, Васил — 18
Шанидзе, А. — 96
Ягич, И. В. — 93

ОТ СЪЩИЯ АВТОР

ИСТОРИЧЕСКИ ОЧЕРЦИ И МОНОГРАФИИ

Сияние пред залез. Исторически очерк за Лондонското евангелие. Издателство на Отечествения фронт, 1963.

Живият въглен на словото. Десетвековна борба за българска книга. Народна просвета, 1965.

Климент Охридски. Исторически профил. Народна просвета, 1966. Второ издание 1967.

Светлините на Атон. Исторически очерк. Издателство на Отечествения фронт, 1966.

Велико Търново. Исторически очерк на руски, френски, немски и английски. Издателство на чужди езици, 1967. На български — Издателство на Отечествения фронт, 1967.

Хайдути. Исторически очерк. Военно издателство, 1967.

Въстаници. Исторически очерк. Военно издателство, 1969.

Патриарх Евтимий. Исторически профил. Издателство на Отечествения фронт, 1970.

Български твърдини. Книжовни огнища, крепости и манастири в София и Софийско. Народна просвета, 1971.

Д-р Никола Пиколо. Исторически профил. Медицина и физкултура, 1972.

Авицена. Исторически профил. Медицина и физкултура, 1974. Второ издание, 1977. На чешки език. Прага, 1978.

Симеон Велики. Епоха и личност. Народна просвета, 1974.

Хан Аспарух. Книга за неговите прадеди и неговото време. Издателство на Отечествения фронт, 1975. Второ издание, 1981.

По българската земя. Исторически пътепис. Медицина и физкултура, 1976.

Прабългари. Произход, етническо своеобразие, исторически път. Народна просвета, 1976.

Трявна през Възраждането. Исторически принос. Издателство на Отечествения фронт, 1977.

Епопея от подвизи и слава. Исторически очерк за Освободителната война. Издателство на Отечествения фронт, 1978.

Другото лице на Леонардо да Винчи. Исторически очерк. Медицина и физкултура, 1979.

Именник на българските ханове. Критическо издание с коментар и обяснителни бележки. Издателство на Отечествения фронт, 1981.

Залог за историческо безсмъртие. Единение народно между земя, народ, държава и култура. Издателство на Отечествения фронт, 1985.

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

Илия Блъсков. Народен просветител и писател. Хемус, 1940.

Стоян Михайловски. Поет, трибун и мислител. Хемус, 1947.

Спътници на първенците. Очерци за литературния живот в началото на века. Български писател, 1960.

Чудомир. Литературно-критически очерк. Български писател, 1961.

Жанровото многообразие на литературата. Народна младеж, 1962.

Българската комедия. Развой и съвременно състояние. Наука и изкуство, 1962.

От наблюдение към творчество. Популярна психология на литературното творчество. Народна младеж, 1963.

Елин Пелин — художник на българското село. Народна просвета, 1964.

Литературни студии. Профили и проблеми. Български писател, 1966.

Българската литература в дати и характеристики. 817—1965. Народна просвета, 1966.

Критика и антикритика. Литературни въпроси. Народна просвета, 1967.

Кратка история на българската литература. Народна просвета, 1969—1970. Част I. Стара българска литература. Литература на Възраждането, 1969. Част II. Нова българска литература, 1970.

Българска литературна периодика. 1878—1944. Издателство на Отечествения фронт, 1972.

Безсмъртни слова. Коментирани литературни паметници. Издателство на Отечествения фронт 1980.

Тринадесет века българска литература. 681—1981.

Събития, автори, произведения, библиография. Синхронен репертоар в две части. Наука и изкуство, 1983. Част I. Стара българска литература. Литература на Възраждането. Част II. Нова българска литература.

Същност и значение на литературната критика. Беседи с един млад приятел. Наука и изкуство, 1985.

КНИГОЗНАНИЕ

Речник на българските псевдоними. Писатели, публицисти, карикатуристи. Наука и изкуство, 1961 Второ основно преработено и разширено издание 1978.

Българската книга през вековете. Културно-исторически принос. Народна просвета, 1978.

ХУДОЖЕСТВЕНА ПРОЗА

Между примирието и мира. Беседи с един приятел. Хр. Г. Данов, 1946.

И те са хора. Трагикомични истории с български писатели. Профиздат, 1965. Второ разширено издание. Български писател, 1978.

Василий Врач. Романизован живот. Народна младеж, 1967.

Хан Крум. Романизован живот. Народна младеж, 1980.

Неизбледняващи спомени. Срещи и разговори с български писатели и учени. Български писател, 1981. И други.

Адрес на автора: София—1000, ул. „Княз Борис I", 84

СЪДЪРЖАНИЕ

ИЗСЛЕДВАНЕ
(5)

КОМЕНТАР
(92)

ПРИЛОЖЕНИЯ
(106)

РЕЗЮМЕТА
НА РУСКИ
(113)

НА НЕМСКИ
(115)

НА АНГЛИЙСКИ
(117)

УПОМЕНАТИ
И ЦИТИРАНИ
ИМЕНА
(119)

Иван Богданов
ГРОБЪТ НА ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ
Първо издание

Рецензент
КОНСТАНТИН ИЛЕЧЕВ
Редактор
АНЕТА КОНСТАНТИНОВА
Художник
АТАНАС ВАСИЛЕВ
Художествен редактор
ПЕНЧО МУТАФЧИЕВ
Технически редактор
ДИМИТЪР ГЕРДЖИКОВ
Коректор
АНИ ГЕОРГИЕВА

Дадена за набор март 1987 г.
Подписана за печат юли 1987 г.
Излязла от печат октомври 1987 г.
Печатни коли 8
Издателски коли 4. УИК 4,06
Формат 1/32 от 60/90, тираж 4.200
Код 27 95314 79132 0622-21-87
Цена 0,90 лв.
Издателство на Отечествения фронт
ДП „Георги Димитров" — София